

Modums Blaafarveværk

*Skolegang og sosial posisjon i første halvdel av
1800-tallet*

Artikler av Unni Venke Holm

Innledning

Over en periode på ca 20 år har jeg skrevet artikler for *Gamle Modum*, årsskrift for Modum Historielag. Flere av artiklene dreier seg om Modums Blaafarveværk. De er i stor grad basert på hovedfagsoppgaven jeg skrev som student ved Pedagogisk Forskningsinstitutt, Universitet i Oslo. Undersøkelsen dreide seg om skolegang og sosial posisjon, og om det gode skoletilbudet ved verket førte til sosialt opprykk i samfunnet.

Blaafarveværket hadde et pretensiøst skoletilbud til barn og ungdommer ved verket. Nå var ikke dette noe de gjorde på eget initiativ. Verk, bruk, herregårder, ol. over en viss størrelse var pålagt etter norsk lov å holde skole for sine barn og arbeidere, og myndighetene hadde tilsyn med virksomheten. Men ved Blaafarveværket lå de godt over lovens krav og gjerne i forkant av utviklingen i skolen generelt. Skoletilbudet var for sin tid et av de aller beste på landsbygda i Norge, om ikke det beste.

Verket utviklet seg til å bli Norges største arbeidsgiver med over tusen mann i arbeid på det meste. Driften var i stor grad basert på barnearbeid. Jeg fulgte noen gutter gjennom barndom og voksenliv så langt jeg fant opplysninger – de er til tider mangelfulle. En av dem var Gulbrand Eriksen Gjethuus fra Geithus, hvor jeg selv er fra. Han var født i 1814. Allerede 10 år gammel forlot han husmannsplassen hvor han vokste opp og ble ansatt ved verket. Her ble han satt til å pukke stein oppe ved Gruvene, som så mange andre gutter. Dette arbeidet var en del av prosessen med å utvinne kobolt fra malm. Her oppe må de guttene som ikke hadde familie ved verket, både ha spist og sovet, hvis de ikke var innlosjert hos familier i nærheten. På kvelden gikk de på skole. Verket hadde på det meste tre skoler i drift, både dagskole og kveldsskole. Skolen var også for jenter. En antakelig kortvarig periode var det tilbud om opplæring i husflid for jentene. Ellers arbeidet ikke de ved verket, men var barn av foreldre som gjorde det og hjalp til i hjemmet. Direktører og andre høyt oppe i systemet hadde privatlærere for sine barn.

Gulbrand var en av de flinkeste guttene i klassen og møtte flittig opp på skolen til tross for lang arbeidsdag. Alle greide ikke det. Gulbrand ble på verket i en mannsalder og kom seg noe opp i systemet, men fattigkassa måtte trå til da verket gikk konkurs i 1848. Det gikk med ham som det som ble konklusjonen på min undersøkelse, og som fortsatt er aktuelt:

Blaafarveværket ser ut til å være nok et eksempel på at det barna har med seg hjemmefra, er av større betydning enn det skolen kan gi. Det er sammenheng mellom sosial bakgrunn og yrkeskarriere. Det er skolegang kombinert med det en har med seg hjemmefra som spiller en avgjørende rolle.

I dette heftet er de artiklene som dreier seg om Blaafarveværket.

Stor takk til Steinar Meen i Modum Historielag som har stått for layout og gjort denne samlingen mulig.

Bærum, november 2016

Unni Venke Holm

Artikkel om *Gulbrand fra Geithus som voksen mann – arbeidsliv og familieliv*, sto i *Gamle Modum*, 2018, og har kommet i tillegg til tidligere artikler.

Innholdsfortegnelse

1998	Litt om fattigforsorgen i forrige århundre	s 4
	Sivil tjenesteplikt på Blaafarveværket	s 9
1999	Marcus Thrane, Blaafarveværket og norsk skolehistorie	s 12
2012	Skolen på Blaafarveværket	s 16
2013	Skolen på Blaafarveværket, Del 2	s 22
2014	Gulbrand Eriksen Gjethuus	
	En barnearbeider født i 1814	s 26
2016	Plan til Nationalopdragelse (ikke publisert i <i>Gamle Modum</i>)	s 28
2018	Gulbrand fra Geithus som voksen mann	
	Arbeidsliv og familieliv	s 32

Litt om fattigforsorgen i forrige århundre

Blaafarveværket var i drift i ei tid av vår historie hvor godene ikke var likelig fordelt, og hvor mange mennesker satt trangt i det. Det er vel en alminnelig oppfatning blant moinger i dag at verket tilbød sosiale goder som man regner med var bedre enn det mange andre i samfunnet hadde mulighet til. Allikevel må det ha vært knapt. Fattigdom var f.eks. lovlig fraværsgrunn i skolen. Dette var et stort problem i datidas skole, og undersøkelser viser at fraværet i skolen var mye større på Modum enn i landet ellers. Skolestatistikken fra 1837 viser at av alle skolepliktige barn, var det 5 % som var borte fra skolen hele året, og atskillig flere som bare møtte opp sporadisk. På Modum var dette tallet mye høyere. Her møtte 15 % av de skolepliktige barna ikke opp i det hele tatt i løpet av et år, og det sporadiske fraværet lå betydelig høyere.⁹ På Blaafarveverket var det til enhver tid bare ca. halvparten av elevene som møtte opp på skolen. Barna måtte tidlig ut i arbeidslivet og sørge for seg selv, og kanskje litt for familien også - over halvparten av arbeiderne ved verket var faktisk barn og unge. Inntekt fra verket kom godt med, selv om det kunne bli snaut det også. Arbeidsliv og skolegang kom i konflikt med hverandre, og skolen ble taperen.

Verket hadde egen fattigkasse som arbeiderne betalte en andel til i form av lønnstrekk, men selv det rakk nok ikke langt når nøden banket på. Folk måtte nok rett som det var ut på bygda og tigge, og jeg skal i denne artikkelen vise til to saker som viser at verkets fattigunderstøttelse, eller mangel på sådan, må ha skapt betydelig irritasjon blant bøndene på Modum og i nabobygder. Den tredje saken gjelder Hassel Jernverk.

Det er ut fra dette grunn til å anta at organiseringen og ansvaret for de fattige har vært kilde til mange konflikter i bygda, og i det følgende skal jeg vise at det ikke ble tatt lett på problemet. En sak gikk til Stortinget og ble tatt opp til behandling der. En annen sak er referert fra Sigdal kombinerte formannskap, og en tredje gikk helt til Høyesterett og er gjengitt i Norsk rettstidende 1867. Men aller først skal jeg si litt om fattigdomsbegrepet og hvem som var pliktig til å hjelpe.

«Fattigdom» er et relativt begrep. Det vil skifte med tid og sted. Hvem som var fattig på denne tida, kunne variere fra kommune til kommune, fra landsdel til landsdel, fra tid til tid og svinge med ytre faktorer som krig, uår og sykdom. Å være fattig betydde heller ikke nødvendigvis at man fikk fattigunderstøttelse. Men det som danner bakgrunnen for denne artikkelen, er de som trengte hjelp til livsopphold, og de som måtte gi denne hjelpen. Til den sistnevnte gruppa hørte først og fremst bønder. Skattesystemet var annerledes i tidligere tider. Mye

av skatten ble betalt i form av naturalia og tjenester for det offentlige. Og en pålagt plikt var å sørge for sine fattige.

Plikten til å sørge for de fattige går langt tilbake i tid, men noen særlig ordning på fattigvesenet begynte det ikke å bli før i det 18. århundre. Landet var delt inn i fire stift. Oskar Kristiansen opplyser i sin avhandling om fattigvesenet i forrige århundre at den viktigste loven for Akershus stift (som Modum hørte til) var anordningen 2. desember 1741. Stifts-direksjonen var øverste myndighet. Hvert stift var så delt inn i fattigdistrikter eller fattigkommuner, som de ble kalt i kjøpstedene. På landet tilsvarte dette prestegjeldene. Fattigforsorgen var altså et lokalt ansvar og hørte ikke under staten. Kristiansen mener at dette hadde sammenheng med at det var lettere å skaffe seg oversikt over de fattige i et mindre distrikt som en kommune eller et prestegjeld var. Dette skulle så hindre at utgiftene til fattigstellet skulle vokse myndighetene over hodet. Kongsberg representerte et unntak - her var fattigforsorgen et statlig ansvar.⁴

Roar Tank har skrevet noe om fattigstellet på Modum i gamle dager. Han opplyser at Modum som fattigdistrikt var delt inn i 8 fjerdingar i 1828. Hver av disse var igjen delt inn i to halvfjerdingar. Blaafarveværket og Buskerud gods hadde i tillegg sitt eget fattigdistrikt.⁷

Med loven i 1741 ble fattigforsorgen en tvungen ordning etter tradisjonelt å ha vært en frivillig sak. Men det gikk tregt med innføringen av det nye. Folk hadde sett på fattigforsørgelsen som noe man ordnet frivillig og privat. Den var basert på «milde gaver» fra de bedrestilte. Mange, særlig kirkens menn, ville at det fortsatt skulle være slik. Dette var noe som hadde foregått med «glad velvilje», som Kristiansen referer fra en visitasmelding.⁵ Oppfatningen var at noe annet ville være å ta knekken på den kristelige nestekjærlighet. Det var soknepresten, lensmannen og prestens medhjelpere som utgjorde fattigkommisjonene på landet.

Først ved innføringen av formannskapsloven i 1837 begynte ting å forandre seg. Nå ble fattigstyret lagt i de folkevalgte hender. Her bør kanskje tilføyes at stemmeretten på denne tida og dermed muligheten for å delta i styre og stell, fulgte jord- og eiendomsretten. De stemmeberettigete besto m.a.o. hovedsakelig av selveiende bønder og embetsmenn. Allikevel var det begynnelsen til ei ny tid, men mer om det får ligge i denne sammenhengen.

Bergverk og sagbruk hadde egne bestemmelser om hjelp til de fattige i berganordningen 14. juli 1812. På Blaafarveværket fulgte de denne loven, og verket hadde egen fattigkasse. Arbeiderne betalte til kassa

ved at de ble trukket et beløp av lønna si. Etter avkortningsregulativet som gjaldt ved verket fra 1833, var trekket 1 skilling pr tjente spesidaler.¹ Arbeiderne kunne også få trekk i lønna ved en eller annen forseelse. Verket hadde eget mulktregulativ, og det var lovbestemt at denne mulkten skulle tilfalle fattigkassa. I lov om bergverksdrift 14. juli 1842 ble loven endret, slik at da skulle slikt trekk tilfalle staten.

Det som i første rekke ser ut til å ha irritert bøndene, var at Blaafarveværket hadde egen fattigkasse, men at den ikke strakk til, slik at folk tilknyttet verket måtte ut på bygda og tigge. Bøndene på Modum skrev i 1833 brev til Stortinget og ba om at lovene måtte endres, slik at verket skulle sørge skikkelig for sine, så skulle bøndene ta seg av fattige som de regnet som sine, dvs bygdas øvrige fattige innbyggere. Alternativt ba de om billighetserstatning. Hvordan brevet var formulert, og hvordan det gikk med saken, står til slutt i denne artikkelen.

I Sigdal har også verkets fattigomsorg vært kilde til irritasjon. Kristiansen viser til et vedtak i Sigdals kombinerte formannskap (en sammensetning av formannskapet og fattigkommisjonen), hvor det er notert klage over at verket ikke fulgte loven av 1842 og sørget for sine fattige familier.⁶ Det som i alle sammenhenger opplevdes som svært urettferdig, var at alle arbeidere fikk trekk i lønna til fattigkassa, men når nøden trengte seg på, var det bare de som bodde på verkets grunn som fikk hjelp. I Sigdal hevdet de også at verket ikke sørget for at arbeiderne fikk sammenhengende fast ansettelse i to år, som var kravet for å få støtte, hvis de skjønte at det derved kunne det bli behov for hjelp.

For å få en indikasjon på forskjellen på før og nå, kan vi ta en rask sammenlikning med dagens minstepensjonister, selv om det ikke blir helt rettferdig. Det er så mange forhold som spiller inn og må tas med ved slike sammenlikninger. Ikke minst skal en ha i tankene at pensjonsordninger var i sin spede begynnelse, og for folk flest var det ingen tilskuddsordninger utenom fattigkassa. Forskjellen mellom pensjonistene på Blaafarveværket og de andre i bygda var antakelig her i likhet med andre utbetalinger at var man først berettiget til støtte fra verkets kasse, kom pengene *regelmessig* slik lønna gjorde. Det var nok ikke alltid tilfellet for andre som hadde krav på en eller annen godtgjørelse i den tidens samfunn. F.eks. var det ikke uvanlig at omgangsskolelærere måtte gå rundt og samle inn sin egen lønn, noe som gjorde at de mange ganger følte seg som rene tiggere. Vi skal se på noen tall for sammenlikningens skyld.

Gjennomsnittlig industriarbeiderlønn var 213.155 kroner i 1996 for voksne mannlige arbeidere¹⁰, og en minstepensjonist fikk 66 240 kroner fra 1. mai 1996¹¹, altså ca. 1/3 av hva en gjennomsnittslønnet industriarbeider får. Minstepensjonen regnes ikke som særlig høy, men en fattig trøst er at det var verre før. En «minstepensjonist» på Blaafarveværket fikk 1,24 daler i måneden, som ga 15 1/2 daler i året (året var

delt inn i 13 bergmåneder). Dette var i hvert fall tilfellet i store deler av første halvdel av forrige århundre. Jeg har studert en arbeider ved verket, Hans Halvorsen Qværna.³ Lønna tyder på at han var en «vanlig» gruvarbeider og ikke spesielt høyt opp i stillingshierarkiet. I 1840 hadde han en årslønn på vel 80 daler. I andre år svinger inntekten litt opp og ned i forhold til dette. Men med 80 daler som et grovt gjennomsnitt, ser vi at «minstepensjonen» lå på ca. 1/5 av dette, altså vesentlig mindre enn hva en minstepensjonist får i dag. De som holdt til på verkets grunn, bodde gratis. Dette gjaldt også pensjonistene (pensjonister i dag kan få tilskudd fra det offentlige etter behovsprøving). Men på Blaafarveværket ser det ikke ut til at mange pensjonister ble boende. Det er i hvert fall funnet svært få navn på listene over utbetalinger til «fattiglemmer», som de nederst på rangstigen ble kalt. Flyttet de ut av verket, ser det også ut til at verkets forpliktelser opphørte. De måtte derfor antakelig klare seg på eventuelle oppsparte midler, eller de var avhengig av hjelp fra andre.

Jeg nevnte innledningsvis at jeg kom over tre saker fra forrige århundre som dreide seg om fattigvesenet. De to første er allerede nevnt. Det gjenstår å se på den saken som havnet i Høyesterett. Modums Præstegjælds Fattigcommission saksøkte landhandler Gregersen som eier av Hassel Jærnverk. Saken dreide seg om tolkningen av en bestemmelse i bergverksloven av 1842. Tvisten sto om når Hassel Jærn- verk egentlig var å anse som nedlagt, og dermed om når verkets plikt til å forsørge sine fattige opphørte. Loven hadde en bestemmelse om at et verk hadde forpliktelse til å sørge for de fattige i fem år etter nedleggelsen. Perioden det dreier seg om er 1. august 1854 - 1. august 1859. Samtlige faste arbeidere ble avskjediget i begynnelsen av 1854. Kort fortalt mente fattigkommisjonen at det hadde vært virksomhet ved verket i de neste fem år, og de ville ha refundert 119 spesidaler som de hadde delt ut til fattige i foran- nevnte femårsperiode. Høyesterett kom til at verket hadde vært ute av virksomhet i denne perioden, og landhandler Gregersen slapp å betale de 119 daler til Modums fattigkommisjon.⁸

Vi ser altså at i alle disse sakene måtte de som hadde plikt til å hjelpe - i praksis var det bøndene - også sørge for dem som ikke ble regnet til bygdas «egne» fattige. Man aner at her må det ha vært et skille mellom *vi* og *de andre*. Det har neppe gjort tilværelsen lettere for de som kom i en vanskelig situasjon, i hvert fall ikke for *de andre*.

Til slutt gjengis brevet fra bøndene på Modum til Stortinget i 1833. Brevet taler for seg. Jeg vil bare tilføye at det antakelig er mange moinger som gjenkjenner navnene på slektinger og kjente i bygda. Det ble ikke sløst med skrivepapiret i gamle dager, og lange brev kunne være helt eller delvis uten avsnitt. Jeg har derfor satt inn noen ekstra avsnitt for at det ikke skal bli altfor tungt å lese:

Til det Norske Storting!

Som vi samtelige Gaardbrugere og Indvaanere, af Modum-Præstegjeld i Buskeruds Amt og AgershuusStift, befinder os saare Utilfreds, med en Undertrykkelse, foraarsaget, i anledning, det Herstæds beligende Blaafarvøværk, formedelst de mange Personer og Familier fra fræmede forskellige Stæder og Sogn, der af samme bliver Antaget til Arbejdere, især til dets Grubedrift, uden at forskaffe dem Huus og Boepeel. Hvorfor saadane Fornødenheder, maa af disse tiltrygles her i Sognet. Og saaledes Erhverver det til Fattigforsørgelse, som Tilfældevis i Alminde- lighed vil af dem blive at tiltrænge og benytte, naar Arbejderne enten ved Ulykkelig Hendelse i sit Ar- bejde eller paa anden Maade kommer til Skade, eller ogsaa ved døden afaar, og efterlader sig en Uforsørgt Familie; eller ogsaa naar denne Tjeneste fra Værkets eller Arbejdernes Side bliver opsagt, der almindeligt finder Stæd, naar disse af Alder, eller en indskrænket Helbred, erre fødte af Stand til at Erhverve Ophold for sig og Familie, med Gaardbrugernes tiltrængende Forretninger.

Saa om endskjøndt nogle Aldrende Arbejdere som der i Længere Tid har opholdt sig, og af sin maanedlige Løn bidraget til Værkets Fattigcasse, kan blive aflagte med en saare Liden og utilstrækkelig Pension, og de afdøde Arbejders efterladte Hustruer med en talrig Familie ligeledes kan erholde en ubetydelig Enkeløn. Saa overlader dog disse, næsten ganske og aldeles Uforsørgt af Værket, til vores Forarmelse, at forøge de Fattiges antal i Sognet. Endskjönt vi ved den pligtige forsørgelse, af vore egne og Sognets egentlige tilhørende Fattige, næsten over vore Evner finder os Bebyrdet. Saavelsom de herstæds verende Huusløse Arbejdere og Fattige fortrænges, og Lider ved de mange fremede Værks-Arbejdere, i Hensende til Boepel og Levnetsmidler, hvis Erholdelse derved falder dem trangere.

Uagtet Værket, ved en saadan Handlemaade og Indretning kunde være vor sande Fordeel; uden at udsættes for ringeste Tab eller forhøjelser i Drifts- Udgifterne ved at antage i Modums Præstegjeld, iste- denfor de mange fræmede fra forskellige langt bort- ligende Stæder, de tiltrængende Arbejdere, som til- strækkelig kunde være at erholde, og som med sand Trang for Brød Sukker efter denne Erhvervskilde. Liggesom ogsaa de ved Værket fornødene Trans- porter med Kjørseler, af Modums Indvaanere kunde forventes, uden at lade fremede deri gjøre Deltagelse, og udeluke os fra de saa høyst tiltrængte Fortjenester. Saa er det vi hermed Andrager paa, og vover at overlevere Storthinget med Allerærbødigste begjæ- ring, at i Tilfælde de her i Riget hidintil gjeldende Bjærglaave, ikke kan befrie os fra bemeldte bebyr- delse, af Værkets Fattige, der ved sin bestandige for- meerelse baner Grundig Udsigt til vor forarmelse, at en bestemmelse i dette henseende, maatte blive foreta- get, og Besluttet, og Værket tilpligtet at forsørge sine fattige, der som meldt maatte opholde sig i Sognet, enten de ere fremede eller ei, saavelsom paa Værkets Grund. - Hvormed denne vor undertrykkelse i sær kunde afhjelpes.

Dette vort Andragende vover vi herved allerær- bødigst at overlevere Storthinget til Betragtning, i forventning af Bestemmelse og Rettelse, i Anførte tilfælde, forsaaavidt Billighed kan vorde at ansee.

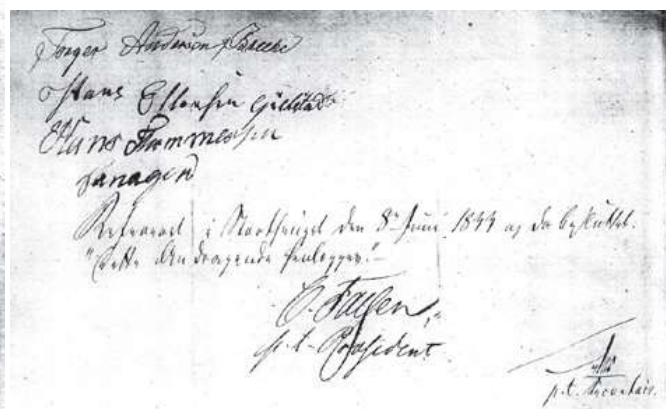
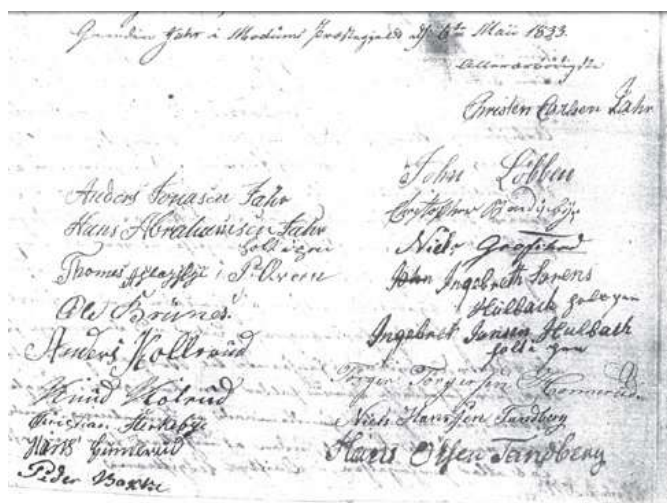
Gaarden Jahr i Modums Præstegjeld den 6te Maai 1833.

Allerærbødigste
Christen Carlsen Jahr

Anders Jonasen Jahr, John Løbben, Hans Abrahamsen Jahr, holt i pen, Christopher Bendixbye, Thomas Aslagsbye, Niels Graf(.....), P. Overn, Ingebreth (.....) Hulback, holt i pen, Ole Brunes, Ingebret Jonsen Hulback, samme som over? holt i pen, Anders Kollerud, Torger Torgersen Honnerud, Knud Kolrud, Niels Hansen Tandberg, Christian Sterkebye, Hans Olsen Tandberg, Hans Gunderud, Torger Andersen Brecke, Peder Bakke, Hans Ellefsen Gildstad?, Hans Thommessen Lanagen?

Refereret i Storthinget den 8de Juni 1833 og da besluttet «Dette Andragende henlægges.» -

C. Falsen
p.t.Præsident²

Her ser vi underskriftene i brevet til det Norske Storting. Vi ser også presidentens note og underskrift.

Arbeiderboligen Gruva.

Tegning av Steen Berne.

Utrykte kilder:

1. Riksarkivet: Privataarkiv nr 157, Modums Blaafarveværk Boks 64
2. Stortingsarkivet: 1833. S.E.P. 393

Trykte kilder:

3. Holm, U.V. 1997. Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre. Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.
4. Kristiansen, O. 1934. De fattige i Norge 1814-1845, s. 7. Oslo.

5. ib, s 10.

6. ib, s 100

7. Tank, R. 1952. Modums historie, III, s 168 f. Modum.

8. Norsk rettstidende, 1867.

Statistikk:

9. Statistiske Tabeller vedkommende Undervisningsvæsenets Tilstand i Norge ved Udgangen af Aaret 1837. Christiania 1840.
10. Norges offisielle statistikk. Lønnsstatistikk 1996. Statistisk sentralbyrå.
11. Statistikk 04/97. Folketrygden nøkkeltall 1996. Rikstrygdeverket.

Sivil tjenesteplikt på Blaafarveværket

Det kan være interessant å se litt nærmere på et forhold som må ha gjort det attraktivt å ta seg tjeneste ved Blaafarveværket, og som til nå ser ut til å være forbigått i stillhet, selv om det langt fra er noen hemmelighet. Det fantes mulighet for å gjøre siviltjeneste i tidligere tider også, uten at samvittighetsgrunner var årsaken. Viktigere var frykten for militærvesenet, den lave sosiale statusen en soldat hadde, og den overhengende trusselen om tukthus og tvangsarbeid. Et alternativ var f.eks. å få seg fast ansettelse ved Blaafarveværket. Før jeg sier mer om det, skal jeg først kort redegjøre for hvordan det forholdt seg med verneplikt tidligere.

Verneplikten, den plikt en stats borger har til å delta i forsvaret av sitt land, går meget langt tilbake i vår historie, og prinsippet har vært fastsatt i lov helt siden Gulatingsloven (nedskrivningen begynte sannsynligvis i siste halvdel av 1000-tallet). Ved kongelig ordinans utstedt av Kristian 4 i 1628 ble det opprettet en mer «moderne» norsk landarmé basert på verneplikt. Fire gårder ble slått sammen til en legd med plikt til å holde en fotsoldat. Verneplikten hvilte med andre ord på bøndene.³

Landsbrukshistorikeren Simen Skappel forteller at kravet til gårdene om å stille soldat snart endret seg. Det ble gjort om til å la to fullgårder utgjøre én legd. I krisetider skrumpet dette inn slik at én fullgård utgjorde én legd, og til og med mindre enn det.⁴ Grunnlaget for verneplikten ble endret i 1799, slik at loven etter sin ordlyd innførte verneplikt for alle som bodde på landet og tilhørte bondestanden.³ Her kan tilføyes at over 90 % av befolkningen bodde på landet, og bondestanden var i klar overvekt.

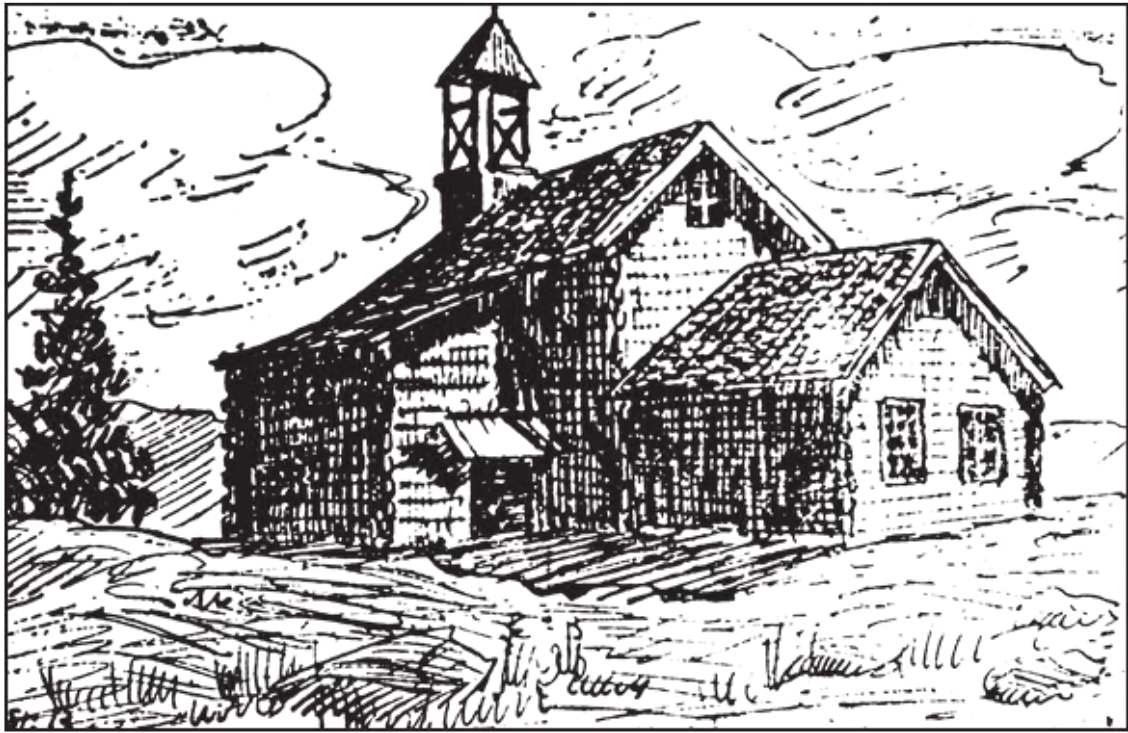
Vernepliktstida har variert noe opp gjennom historien. Opprinnelig var den på 3 år. I 1705 ble den hevet til 9 år. Allerede i 1710 ble den hevet til 10 år «og derover». I 1816 ble den satt ned til 7 år for kavaleriet og det ridende artilleri, og til 5 år for de øvrige tropper. Uansett var den svært lang sammenliknet med dagens vernepliktstid. Den kunne nok bli lenger også enn det loven foreskrev, og det var en svært lite populær tjeneste. Sosialt hadde heller ikke soldaten høy status. Han sto helt nederst på den sosiale rangstigen og under husmannen.

Skappels avhandling *Om husmandsvæsenet i Norge, dets oprindelse og utvikling* fra 1922 regnes som den mest solide undersøkelsen som er gjort på området. Boka anbefales for den mer interesserte leser. Den gir meget god informasjon om livsbetingelsene på landsbygda før i tida. Det blir for langt å gå i detalj her, men bare nevne at Skappel mener at soldattjenesten var en viktig årsak til husmannsvæsenets utbredelse og den store utstykingen av gårder som skjedde tidligere. Om soldattjenesten sier Skappel: «At komme under

«militen» var av unggutten frygtet som intet andet, hvilket heller ikke nogen kunde fortænke ham i, naar man hører at soldaterne maatte tjene op til 20 aar og derover, istedenfor 9 som forutsat, samt led ondt og behandledes ilde av en brutal officersstand.»⁴ Skappel viser at det tidlig ble lagt bånd på den personlige friheten til folk. Ved forordning om bondestanden 9. august 1754 ble det en plikt å tjene i det soknet man var født i, så lenge det var arbeid å få. Men samtidig fantes en utvei til å slippe soldattjeneste for dem som ikke eide gård og grunn. Man kunne unngå den hvis man i stedet tok seg tjeneste ved verk og bruk, eller ved storgårder, dvs «herremændenes gaarde og sagbruk». Det var nemlig slik at bondesønner ble sist innkalt. Det var «de løse og ledige Karle, der ei have fast Tjeneste» som ble tatt først. Da jeg arbeidet med hovedoppgaven min om skolegang og sosiale forhold ved Blaafarveværket, ble jeg derfor overrasket over ikke å finne denne bestemmelsen nevnt noe sted i det som er skrevet tidligere om verket. Dette må jo ha vært en bestemmelse som har hatt overordentlig stor betydning for de eiendomsløse, og dem var det mange av. Det var ei gruppe som hadde få rettigheter i samfunnet i Blaafarveværkets tid.

Tradisjonelt har bondesamfunnet hatt stort behov for sesongarbeidere. De ble kalt løsgjengere, men var i stor grad sesongarbeidere. Løsgjengeriet økte også i omfang etter som bondesamfunnets binæringer vokste sterkt. Myndighetene hadde problemer med å føre kontroll over løsgjengerne, og en utvei var å tvinge dem inn i fastere boformer. Et middel var å lokke dem med fritaking fra militærtjeneste hvis de tok seg fast tjeneste ved f.eks. bergverk. Dermed må disse bedriftene ha fått god hjelp med rekrutteringen av arbeidere. Så kan man sette det inn i en større sammenheng og se det i forhold til den tidlige utbyggingen av industrien. Jeg skal så vidt komme inn på at bestemmelsen også kan ha hjulpet til å få fart på utbyggingen av skolevesenet.

Bestemmelsen om fritakelse fra militærtjeneste kom inn i bergverksloven 7. september 1812 § 96 første ledd med denne ordlyden: «Værkernes Eiere kan vente Fritagelse fra militair Tjeneste for et saadant Antal faste Betiente og Arbeidere, som efter hvert Værks Størrelse og Drift kan ansees fornødent.» I samme paragraf er det i tillegg

Sjeidehuset med klokketårn og skolestue i annen etasje. Tegning av Steen Bener.

Foto: Universitetsbiblioteket i Oslo.

bestemmelse om at verkseierne også skal sørge for å holde barna i skolen og ikke bare lære dem nødvendige kristendomskunnskaper. Målet med skolen den gang var i første rekke å lære barna såpass at de kunne framstilles for presten og konfirmeres. Men ifølge bergverksloven skulle de også læres opp i regning og skriving. Dette var kunnskaper som var nødvendige i verkets drift, og fag som det tok veldig lang tid å få innført i den obligatoriske skolen. Verk over en viss størrelse hadde jo også plikt på seg til å opprette og drive fast skole for arbeiderne og deres barn.

For å bli fritatt fra militærtjeneste måtte gruvearbeiderne altså ikke bare være godt opplært i kristendommen, men også kunne regne og skrive. Skolehistorikerne ser ut til å ha oversett denne bestemmelsen om fritak fra militærtjeneste for den alminnelige mann og bestemmelsen som var knyttet til den. Bestemmelsen kan heller ikke ha vært helt uten betydning, ettersom det framgår i min undersøkelse at bare på Modum gikk 30 % av de skolepliktige barna i verksskoler.²

Det skolehistorikerne derimot har bitt seg merke i, var at menn kunne fritas for militærtjeneste hvis de tok seg tjeneste i skolen. Fritaket ble lovfestet i vår første skolelov 23. januar 1739 § 41. Dette ble regnet som et stort privilegium, og var i tillegg til noen andre privilegier med på å gjøre læreryrket attraktivt, eller kanskje det er riktignere å si at av to onder valgte man det minste, og det var i denne sammenhengen læreryrket. Det var få lærere som ble i yrket ut over pliktida.

Skolehistorikeren Knut Tveit skriver i sin

doktoravhandling om allmueskolens første hundre år på Østlandsbygdene at i krigsåra 1807-1814 var det attraktivt å være lærer. Det var også første og siste gang det var krig i Norge med en lærerstand fritatt for militærtjeneste. I fredstid og etter at militær tjenestetid ble satt ned, var det ikke fullt så attraktivt, men ennå i 1830-åra fant han at to av tre lærere i omgangsskolen var sivilarbeidere.⁵ Fritak fra militærtjeneste var viktig for rekrutteringen til læreryrket, og dermed til utbyggingen av skolevesenet i Norge.

Myndighetene hadde også et annet middel til å fremme utbyggingen av skolevesenet, og det gjorde de ved å pålegge verk og bruk å bygge faste skoler, et skoleslag det ellers tok lang tid å innføre her i landet. Kvalitativt både med hensyn til skolefag og ikke minst skoletid, lå også dette skoleslaget langt over det øvrige skoletilbudet til allmuen. Når man så i tillegg til dette også som regel slapp militærtjeneste, skulle dette tyde på at tjeneste ved verk var svært attraktivt. Og det har det også vært. Men min undersøkelse fra Blaafarveværket viser at de fleste der bare kom seg til skolen såpass at de fikk nok kristendomskunnskap til å bli konfirmert. Så snart noe bedre dukket opp eller verneplikstida var over, dro de fleste. Det er kanskje verdt å nevne at den gang som nå var det straffbart å unndra seg verneplikten uten lovlig grunn.

Fritaket fra militærtjeneste ble som nevnt regnet som et stort privilegium for lærerne. Det kan derfor ikke være urimelig å anta at det har også fritaket vært for de eiendomsløse som kom seg til verk og bruk. Her hadde de ikke bare god beskyttelse mot å havne

i militæret, men som løsgjengere var de også beskyttet mot å havne på tukthus og tvangsarbeid, og noen steder gapestokken, som kunne være alternativet for dem som ikke hadde fast arbeid og bopel.

Undersøkelser fra Blaafarveværket tyder på at flertallet av de unge ikke ble lenger enn de måtte. Faktisk var over 80% av arbeiderne i store deler av første halvdel av forrige århundre under 27 år. Husmannssønner var også i stort flertall, altså de eien-
domsløse. Etterlatte dokumenter i Blaafarveværkets arkiv i Riksarkivet viser nitidig førte protokoller over alle ansatte i utskrivingsalder.¹ Guttene ble innskrevet i de militære ruller 16 år gamle, og protokollene viser at ingenting ble overlatt til tilfeldighetene. Fødselsdato, legd og ansettelsesdato ved verket er nøye nedskrevet for den enkelte. Vernepliktstida var slutt ved 27 års alder, og da forlot svært mange verket. Det tyder på at fritaket fra militærtjeneste må tillegges betydelig vekt for rekrutteringen til verket, og at andre goder verket hadde å tilby, var underordnet i forhold til dette. Det

er i hvert fall vanskelig å finne noen bedre forklaring på at det var så få eldre arbeidere ved verket.

Kildehenvisninger

Utrykte kilder:

1. Riksarkivet: Privatarkiv nr 157, Modums Blaafarveværk, Boks 372.

Trykte kilder:

2. Holm, U.V. 1997. *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre.* Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.
3. Kortner, O., m fl, (hovedred). 1980. *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, bind 5 og 12. Oslo.
4. Skappel, S. 1922. *Om husmandsvæsenet i Norge. Dets oprindelse og utvikling*, s 57 f. Oslo.
5. Tveit, K. 1989. *Allmugeskolen på austlandsbygdene 1730-1830*, s 368. f. Doktoravhandling. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

Marcus Thrane, Blaafarveværket og norsk skolehistorie

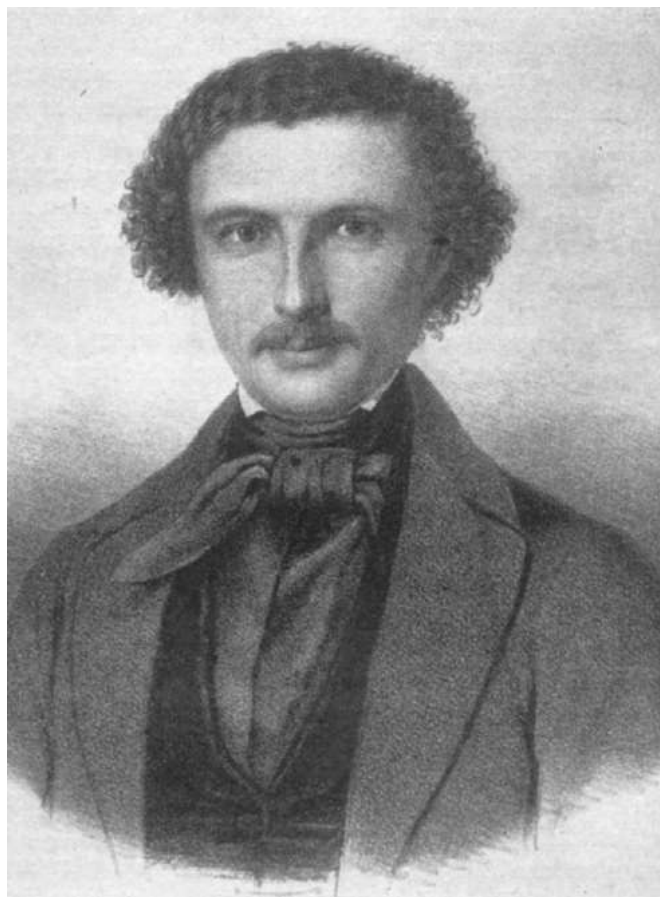
150 års tilbakeblikk

Den 27. desember 1848 stiftet Marcus Thrane Drammen Arbeiderforening. Det er 150 år siden februar- revolusjonen i Frankrike. Det er også 150 år siden Modums Blaafarveværk gikk konkurs (boet ble innlevert til skifteretten i januar 1849), og det er ca. 150 år siden det begynte å skje forandringer i skoleverket i Norge. Denne artikkelen er et forsøk på å vise at store omveltninger ute i verden og lokalt på Modum for 150 år siden, hver på sin måte, inspirerte Thrane og det han kom til å stå for. Kanskje påvirkninger fra Modum skulle komme til å spille en større rolle for Thrane og utviklingen i samfunnet enn vi til nå har vært klar over.

Thranes virksomhet var en viktig årsak til at det ble fart i reformeringen og utbyggingen av skolevesenet fra midten av forrige århundre. Thrane var selv skolemann, og et av hans viktigste reformkrav var at allmueskolen skulle forbedres. Men hans betydning for forbedringen ble antakelig annerledes enn han hadde tenkt seg.

Thrane var født i 1817. I 1831 gikk han over fra Borgerskolen til Katedralskolen i Kristiania. Det var den vanlige veien for gutter i hovedstaden som ville ta artium. Men i 1836 orket han ikke mer skole og begynte å arbeide for å tjene penger i stedet. Han la seg opp litt penger og reiste i mai 1838 nedover Europa og kom til slutt til Frankrike. Ved juletid samme år kom han hjem. Han bestemte seg nå for å ta artium, og rektor Bugge på Katedralskolen ga ham privat-timer. Høsten 1840 avla han eksamen som privatist, og han livnærte seg så som språklærer ved siden av at han tok fatt på teologistudiet. Men teologistudiet ble kortvarig. Sommeren 1841 flyttet han til Lillehammer, hvor han startet sin egen skole.

Thrane var en flink elev på skolen. Han ble en dyktig lærer og svært godt likt blant elevene. Men til tross for sine røtter i overklassen viste han tidlig at han var utradisjonell og ville gå nye veier, noe som ikke gjorde ham like populær blant borgerskapets foreldre som deres barn. Han hadde kunstneriske evner, skrev skuespill og drev teatervirksomhet. Dette kombinert med lærergjerningen passet ikke så godt inn i datidas skole for borgerskapet. Høsten 1846 følte han seg tvunget til å forlate Lillehammer, og han flyttet til Åsgårdstrand. Her drev han privat skole i et års tid, før han så kom til Modum. Han kan ikke ha vært lærer ved verkets skoler, slik det er blitt hevdet fra enkelte hold, da det er andre som står oppført som lærere i lønningslistene for denne perioden.

Marcus Thrane.

Antakelig har han vært huslærer hos en av verkets direktører.

Også på Modum skulle Thranes opphold bli kortvarig, ca. et års tid før han sommeren 1848 flytter til Drammen. Men året på Modum skulle sette varige spor etter seg på flere måter. Det var Blaafarveværket og forholdene der som kom til å prege ham.

Blaafarveværket hadde ekspandert kraftig i et par tiår fra 1820-åra, men tapte i konkurransen med kunstig framstilt blåfarge. Bedriften som hadde utviklet seg til å bli landets største arbeidsplass, var på konkursens rand omtrent samtidig som nyheten om februarrevolusjonen i Frankrike spredte seg i Norge. Arbeiderne fikk ikke lønn på flere måneder, før endelig staten trådte støttende til med et lån på 20.000 spesidaler. Hele bygda Modum og nabobygder ble berørt, og det ga antakelig ringvirkninger langt ut over det. Thrane skriver i selvbiografien at han syntes at verden var snudd opp ned. Hele samfunns-

ordningen var gal. Han følte et personlig ansvar for å hjelpe, men visste ikke hvordan.

Februarrevolusjonen i Frankrike viste Thrane veien. Han så hvilken makt de lavere klasser representerte, og at de greide å føre demokratiske og sosiale idéer fram til seier. Revolusjonen traff ham midt oppe i en åndelig orienteringskrise. Bakgrunnen for krisen opplevde han på nært hold på Modum. Det han hadde lest seg til i bøker om samfunnselendighet, fikk han på Modum se for seg med egne øyne. Han fikk se hva det ville si å slite fra morgen til kveld og likevel ikke ha noe igjen for det. Arbeidsløshet og det som fulgte i kjølvannet, sult, nød og fattigdom, grein mot ham. For første gang trådte han fram i den politiske debatt med et innlegg i Morgenbladet 13.05.1848, undertegnet "En stemme fra landet", hvor han klart talte arbeiderklassens sak. Hans politiske virke hadde begynt.

Det var gjennom opplysning og utdanning Thrane ønsket å bevisstgjøre arbeiderklassen. Blaafarveværket hadde et av landets beste tilbud til arbeiderne i så henseende, om ikke det beste, og vi skal se litt nærmere på det. På Blaafarveværket var hele tre skoler i drift for allmuen da Thrane var der. Om han ikke selv underviste ved noen av dem, må han ha fått kjennskap til dem. Han var jo selv lærer. Skolen på verket holdt meget høy standard for den tids skole å være. Den var antakelig den beste i sitt slag når det gjaldt skolefag, undervisningsmateriell, lærerkrefter og bygninger. Foruten kristendomsfag hadde skolen tilbud om undervisning i skriving og regning lenge før dette ble obligatoriske fag i skolen. Dette var også fag det tok lang tid å få innført i den obligatoriske skolen. Dessuten viser oversikter over bøker at det ble undervist i en hel rekke fag ut over de nevnte, f.eks. historie, geografi, naturfag, helseleære, antropologi, jordbruk og husstell. Thrane var opptatt av at også fattigfolks barn skulle få undervisning i fag som i dag har sin naturlige plass i skolen.

Men Thrane har ganske sikkert ikke bare fått med seg at skoletilbudet for allmuen overgikk det meste som var tilgjengelig for dem den gang. Han må ha lagt merke til at barna ofte uteble fra skolen fordi de måtte arbeide for det daglige brød i stedet. Majoriteten av barna har sannsynligvis ikke fått mer skolegang enn at de kunne framstilles for presten og konfirmeres - det gode tilbudet til tross. Dette var hovedformålet med skolen den gang, men ikke i tråd med hvordan Thrane så for seg allmueskolen.

Thrane var sterk motstander av at barn ble opplært til å tro det de skulle tro, lystre ordre uten å forstå hvorfor. Han mente at dette systemet måtte vekk, og ønsket seg antakelig en konfesjonsløs skole.

Kanskje har Thrane også fått kjennskap til det dårlige resultatet man oppnådde i Blaafarveværkets skole. Skolen der som ellers besto av endeløs pugging av stoff som i stor grad var fremmed for allmuens barn, og som var fjernt fra deres hverdag og det livet de

levde. Elevene ble også utsatt for harde disiplineringsteknikker. Det vanket både mulkt og tamping for den som ikke klarte å innordne seg. Dette var lovlige straffemetoder. Mulkt ble ansett som en svært streng straffemethode, og sjelden brukt i skolen generelt bl.a. fordi det var ingenting å hente fra den som ingenting eide. Men på Blaafarveværket hadde de eget mulktregulativ, og et svært effektivt innkrevingsmiddel som gikk utenom dem som ellers hadde ansvaret for slik straff, nemlig presten og lensmannen. Arbeiderne (dvs ofte barna) måtte betale i form av trekk i lønn. Tamping ble benyttet regelmessig etter rapport fra læreren til verkets ledelse. Det kunne gå hardt for seg, og metodene ville i dag bli sett på som mishandling. Det var bare arbeiderne og deres barn som ble utsatt for slike forføyninger. Selv om skoletilbudet var det beste, må hverdagen i skolen ha vært svært forskjellig fra den Thrane selv drev, og det ville være underlig om ikke inntrykkene har preget ham. Som allerede nevnt, var et av Thranes viktigste kampsaker nettopp en forbedring av allmueskolevesenet.

Vår første skolelov i 1739 var en direkte følge av at det var innført tvungen konfirmasjonsplikt i landet. I hundre år framover skulle kristendomsundervisning bli skolens viktigste oppgave. Men rundt 1850 begynte en positiv opplysningsinteresse å vise seg i det brede lag av befolkningen. Det var selvfølgelig flere grunner til det. Vi fikk bl.a. formannskapslovene som gjorde at folk på det lokale plan fikk mer å si i offentlig styre og stell. Dette krevde igjen kunnskaper. Men begrensninger i stemmeretten gjorde at det bare var det øvre sjikt i samfunnet som ble direkte berørt av denne reformen.

Morgenbladet skrev 20.04.1850 om hvordan det var samlet inn tusener av underskrifter for overlevering til Stortinget med krav om et bedre skolevesen for allmuen. Signalene strømmet inn fra flere hold. Den kjente skolemannen Hartvig Nissen reiste i 1851 rundt på Østlandet som konsulent i Kirkedepartementet, og ble slått av hvordan interessen for skole og kunnskaper var vakt hos folk.

I tillegg til et bedre skoletilbud hadde Thrane flere viktige kampsaker. En var alminnelig verneplikt for alle, og ikke bare for de fattige og eiendomsløse. Antakelig har han lagt merke til at verket hadde en «gulrot» som fristet unge husmannssønner mer enn noe annet: Loven var slik at det var de eiendomsløse (altså stort sett husmannssønner) som først og fremst måtte avtjene verneplikten. Fast ansettelse ved verk fritok som regel fra denne plikten.

Det bemerkelsesverdige som skjedde rundt 1850, var den raske forandringen og bevisstgjøringen som skjedde hos folk. Hva var det som lå bak? Jo, det var nettopp Thrane og hans bevegelse. Hans arbeiderforeninger fikk en enorm oppslutning. I løpet av et

par år hadde foreningene samlet rundt 30.000 medlemmer. Sett i forhold til folketallet på 1,3-1,4 millioner, var dette mange. Her skaptess klassebevissthet. Han skrev i Arbeider-Foreningernes Blad, som han var redaktør for i Drammen, 03.11.1849 at det var mangel på opplysning som gjorde at de mindre, selv om de var de tallrikeste og således også i grunnen de mektigste, alltid lot seg nøye med å bli styrt av de høyere.

I 1850 leverte thraneforeningene en petisjon - et bønneskrift - til kongen med ti punkter som de krevde innfridd. Og det var ikke lite de fattigste og mest uopplyste i samfunnet krevde. Det ble krevd opphevelse av beskyttelsestoll og alle bånd på handelsfriheten. Brennevinshandelen måtte hemmes. Husmennenes kår måtte bedres. Det ble krevd innføring av alminnelig stemmerett, alminnelig verneplikt, reformer i rettspleien og altså et bedre skolevesen for folk flest.

Thrane utløste en gjæring nedenfra i samfunnet. Dette skapte frykt hos de ledende i samfunnet, og reaksjonen ovenfra lot ikke vente på seg. Thrane selv ble arrestert i juli 1851 og tilbrakte de neste sju år i tukthus og fengsel. Reaksjonene mot hans bevegelse fra myndighetenes side var at skolepolitikken måtte legges om. En av de mest iherdige i dette arbeidet var nettopp Nissen. Han argumenterte ivrig for at massene måtte løftes opp av uvitenheten av hensyn til samfunnets sikkerhet. Det farlige var å bli utsatt for fredsforstyrrende og statsoppløsende agitators bearbeidelse. Massene måtte opplyses bort fra slike farlige lærdommer. Et av argumentene var at hadde opplysningsnivået vært høyere, ville Thrane aldri ha fått så mange med seg. For de som styrte, ble det altså viktig å opplyse folk bort fra Thranebevegelsen slik at samfunnsfreden kunne bestå. For Thrane derimot var det viktig at folk fikk kunnskaper så de kunne se all urettferdigheten og hykleriet i samfunnet, og dermed arbeide for å endre på skjevhetene.

På Blaafarveværket var det som nevnt et meget godt skoletilbud til allmuen. Det hendte at ungene begynte på skolen så tidlig som ved 5-6 års alder, selv om loven tilsa at skolepliktig alder var fra fylte 7 år. Gutter og jenter gikk i samme skolen fram til 11- 12 års alderen. Da begynte guttene å arbeide i gruvene og pukkverkene, og de gikk over i aftenskolen fram til konfirmasjonen. Det hendte også at de skoleflinke var knyttet til skolen etter at de var konfirmert ved 14-15 års alder. Kanskje hadde dette sammenheng med undervisningsmetodene, og at de på den måten var hjelpelærere. I hvert fall kunne skoletida bli svært lang sammenliknet med f.eks. omgangsskolen, hvor elevene ofte hadde kortere skoletid totalt enn fastskoleelever hadde i løpet av ett år.

En annen som må ha fått idéer fra Blaafarveværkets skole, og som kom til å påvirke Thrane, var professor Gustav Thaulow ved Universitetet i Kiel. Han var farbror til dr. Heinrich Thaulow ved verket og var der ved flere anledninger, bl.a. sommeren 1848. Hans «Plan til Nationalopdragelse» fra 1848 ble

gjengitt i Morgenbladet 02.05.1850. Han mente at alle barn uten unntak hadde rett til oppdragelse og undervisning. Det var nasjonens plikt å ta seg like mye av alle barn, for man kunne ikke på forhånd vite om ikke barn av fattige foreldre ville nå like langt som barn av rike foreldre hvis de fikk den samme pleie og omsorg.

For å kunne realisere denne planen, foreslo Thaulow at gutter og jenter gikk i samme skole fra 5. til 12. året. Deretter skulle skolesystemet begynne å forgrene seg, og undervisningen skulle tilpasses evner og anlegg. Fram til 18-års alderen skulle skolegangen være fri. Dette ville bli dyrt å gjennomføre, men følgen ville bli at utgifter til særlig fattigvesen og fengselsvesen ville bli betydelig redusert. Han mente bl.a. at tidens lovløshet og revolusjoner var en følge av massens ubevisste hevnfølelse over ikke å ha fått den rett som de etter guddommelige lover kunne kreve: Retten til oppdragelse og opplysning. Hvis de «høyere masser» forsto sitt eget beste, hadde de heller ofret noe til massenes oppdragelse enn å risikere massenes storm mot det bestående samfunnet. Han sammenliknet det med å tegne forsikring. De høyere klasser betalte jo høye forsikringssummer for å sikre seg i tilfelle ulykker, så hvorfor skulle de ikke også sikre seg mot denne fare som en uopplyst arbeiderklasse representerte.

Professor Thaulows plan stemte godt overens med skoletilbudet som allerede fantes ved verket, og

hans synspunkter ble tatt vel imot av Thrane, som brukte dem i sin agitasjon.

Noen av idéene som kom fram her, skulle det ta lang tid å gjennomføre. Først ganske nylig har vi fått en skole slik skissert ovenfor, i hvert fall hva skoletid angår, bare med litt forskyving i alder. Det er nå gjennomført skoleplikt fra seks års alder, og alle har rett til gratis skole til 19 år.

Thrane var en pioner og den første som fikk i stand en landsomfattende politisk organisasjon. Hans betydning for grunnleggelsen av arbeiderbevegelsen og dermed utviklingen av samfunnet, burde være vel kjent. Hva som kanskje ikke har vært så godt kjent, er at Blaafarveværket kan ha gitt næring til pedagogiske idéer og således spilt en større rolle for skoleutviklingen enn vi til nå har vært klar over. Det er grunn til å dvele litt ved det når vi nå runder en milepæl som i disse dager.

Kildehenvisninger:

Autobiographical Reminiscences by Marcus Thrane. Translated by his daughter Vasilja Thrane Struck in 1917.

Bjørklund, O. *Marcus Thrane, sosialistleder i et u-land.* Oslo 1970.

Dokka, H-J. *Fra Allmueskole til folkeskole*, s 131-143. Oslo 1967.

Friis, J. *Marcus Thrane.* Kristiania 1917.

Holm, U. V. *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværks skoler i første halvdel av forrige århundre.* Hovedoppgave. Pedagogisk forsknings- institutt. Det Utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo 1997.

Nasjonalbiblioteket i Oslo:

<i>Arbeider-Foreningernes Blad,</i>	19.05.1849
	03.11.1849
	02.05.1850

<i>Morgenbladet</i>	13.05.1848
	20.04.1850

Thaulow slekten, U655/115.

Petitionen fra 1850. Thrane-foreningenes bønnskrift til kongen.

Riksarkivet: Privatarbiv nr 157. Modums Blaafarveværk.

Boks 283 og 284.

Skard, S. *Til Marcus Thrane's idéhistorie.* Oslo 1949

Skolen på Blaafarveværket

Skolesystemet er under stadig diskusjon. Da kan det være interessant å se hvordan det var før og hvordan det hele startet. På Modum har vi materialet fra Blaafarveværkets skole å ta av, ganske unikt fra skolens spede barndom til tross for at mye har gått tapt.

Bakgrunnen for skoletilbud til folk flest

Det har vært skole i Norge i snart tusen år, men de første som ledd i organiseringen av kirken. De knyttet til bispestolene og kjent som katedralskoler eller latinskoler, fordi de så sterkt var preget av undervisningen i kirkens overnasjonale språk. Deres oppgave var å utdanne kirkens tjenere og henvendte seg ikke til allmuen. Vi var et folk av analfabeter. Skoletilbud til allmuen på landet var så langt det var noe tilbud, på omgangsskolenivå, og fastskole var først og fremst forbeholdt de som bodde i byene – mens majoriteten av Norges befolkning bodde på landet, ca. 90%.

Norskfødte Peder Hersleb var biskop i Akershus stift 1731–1737 (som Buskerud/ Modum lå under). Han var skolemann også. Han satte som krav at for å gå til nattverd måtte man kunne lese. Dette oppdraget med å få folk lesekyndige påla han prestene, men de protesterte og mente at dette var et lite realistisk krav i et skoleløst samfunn. Hersleb var misfornøyd med tilbudet til de unge før første altergang. Kort fortalt sørget han for at det ved forordning i 1736 ble innført tvungen konfirmasjon.

Forordning er i eldre norsk rett lovbud utferdiget av enevoldskongen og rettet til hele folket. Konfirmasjonen hadde direkte borgerlige følger. Man måtte som regel være konfirmert for å få fast arbeid. Man måtte være konfirmert for å utføre militærtjeneste, inngå ekteskap, kjøpe fast eiendom. I det hele tatt ga den voksenstatus og var svært ettertraktet. Ved hjelp av konfirmasjon skulle det åndelige og moralske nivået i befolkningen heves radikalt.

Dette kunne ikke skje der analfabetismen rådde, så kirken måtte sørge for en filial til å ta seg av leseopplæringa, og denne filialen var skolen. Det ble innført forordning i 1739 som sørget for dette (for allmueskolen på landet). Konfirmasjonen var dermed årsaken til at skolen i det hele tatt kom. Det var den som bestemte mål og innhold i allmueskolens historie 150 år framover i tid. Innholdet dreide seg om kristendomsundervisning, og målet var å få ungdommene konfirmert.

Konfirmasjonstvingen opphørte i 1912, men kristen formålsparagraf i skolen skulle komme til å vare lenge, først 01.01.2009 ble denne opphevet ved lov og erstattet av livssynsøytral formålsparagraf.

Skolen på Blaafarveværket

Da skolen på Blaafarveværket startet opp, var det forordningen av 1739 som gjaldt. Den hadde egen paragraf (§9) som påla verk å opprette skole. Berganordningen av 1812 hadde også bestemmelse om skole (Lov 1814, §96). Videre ble det opprettet egen fundas (forordning) for skolen på Blaafarveværket, datert 25 oktober 1783. Den sier bl.a. at det da skulle opprettes to skoler, en på Skuterud ved gruvene (Skuterudflata) og en ved selve farveværket (Nymoen).

Verket var altså pålagt ved lov å opprette skole, ikke noe de gjorde av egen fri vilje. Men det ble også slik at verket gjorde sitt beste for å følge loven og få til et godt skoletilbud. At bergverk og bruk hadde ansvar for å bygge skole til arbeidernes barn, kommer fram i senere skolelover også. Etter hvert kom det klart fram at skolene skulle likestilles med bygdas folkeskoler. Verks- og bruksskoler var regulert av lov helt fram til 1947. Da ble bestemmelsen opphevet da det ikke lenger fantes slike skoler.

Et annet eksempel på denne type skole på Modum og av litt nyere dato, er Susenlund skole på Geithus. Skolen ble opprettet 1 januar 1885 og var i drift helt fram til den nye Stalsberg skole sto ferdig i 1923. Skolen var eid og drevet av Drammenselvans Papirfabrikker i alle år. Haugen skriver at fabrikken prøvde å få kommunen til å overta skolen ved begynnelsen av 1900-tallet, men herredsstyret motsatte seg dette da de mente det ville bli for dyrt for kommunen. Vi ser at kommunen sparte penger på denne ordningen, og det var lenge en bevisst politikk fra myndighetenes side når det gjaldt utbygging av skolesystemet på landsbygda.

Ifølge skolestatistikken av 1837 startet skolen på Nymoen i 1777 og skolen på Skuterudflata året etter, altså i 1778. Men av annet materiale som er funnet, ser det ut til at dette kun dreier seg om planleggingstidspunkt, og at skolene kom i drift noe senere. De første kildene som er funnet om skolene, er fra 1784. Allerede i 1790-åra kan det ha vært snakk om å legge ned skolen på Skuterudflata pga kraftig redusert virksomhet, men snart ble dette helt uaktuelt, og skolen skulle komme til å bestå i over hundre år til. Først i 1903 ble skolen nedlagt, og skolen ble overført til Bøen krets. Protokollen «Afsluttet ved skolens nedleggelse 30. november 1903» er underskrevet av lærer O. Syse. Han hadde da vært lærer der siden 1875.

Den siste og eneste eleven ved skolen i 1903 var Oskar Halvor Skuterudfladen, og han rakk sannsynligvis akkurat å bli konfirmert før han forlot skolen

Skolen på Nymoen var i drift lenge etter at virksomhet ved verket hadde opphørt. Først etter behandling i herredsstyret 27. april 1923 ble den besluttet nedlagt, og barna som gikk der ble henvist til kretsene Buskerud, søndre Simostranda og Strand.

Den tredje skolen ved verket ble ifølge skolestatistikken av 1837 opprettet i 1828. Men det kan ikke stemme, for den eldste skoleprotokollen som er bevart fra Aftenskolen på gruvene, er fra 6. bergmåned 1827. Det er funnet en «Fortegnelse over de uconfirmerede Dreng, som faar Adgang til Skolen paa Skuterud Gruber» fra 1. november 1826, så skolen har muligens kommet i drift rundt årsskiftet 1826/27. Nærmere data om når skolen startet er ikke funnet. De første åra holdt skolen til i eget hus ved Nordgruvene. Senere ble skolen flyttet til Sjeidehuset på Gruvetrækka. Det er funnet notat om at lærer Postebro ble avskjediget fra skolen på gruvene 17.10.1850, og at han nektet å fraflytte lærerboligen. Etter konkursen i 1848 var det nokså redusert aktivitet ved verket, og skolen ble muligens nedlagt ved Postebros avskjedigelse.

Driften av skolen

Fundasen har bestemmelse om at verket selv skal betale oppføringen og driften av skolen. Fundasen har bestemmelse om at lærerne skal ha en årslønn på 100 riksdaler, fri bolig i skolehuset med plass til en kálhage. Skolehusene skal hvert år tilføres ti favner brensel og 3 lispund lys. Prestene i sognet skal sørge for at skoleloven av 1739 følges og ha tilsyn med skolen i samarbeid med øverste ledelse ved verket.

Videre har fundasen bestemmelse om skolens inventar, dvs. bøkene. Til hver skole skal det anskaffes en bibel og en huspostil. Så skal det anskaffes bøker til barna, «– og herforuden et til Børnenes Mængde forholdsmæssig Antal av a:b:c: Bøger Catechismusser, Catechismus Forklaringer og Evangelii Bøger». Skolen skiller seg altså ikke ut fra andre skoler ved at det er snakk om ren kristendomsundervisning. Bøkene var kun gratis for de uformuede, og for dette krevdes attest som skulle godkjennes av Ober-Inspecteuren. Skrivning og regning kom mye senere inn i skolen generelt, men dette var kunnskaper som verket trengte, så her var det mulig å få undervisning i dette, men da måtte ungdommene selv skaffe seg

Nymoen skole slik man tenker at den først så ut. Senere ble den påbygd én etasje, slik den står i dag - antakelig den eldste eksisterende skolebygning på landet i Norge.

Tegning av J. Treider i: Dokka, H-J, 1988. En skole gjennom 250 år. Den norske allmueskole – folke-skole – grunnskole 1739–1989. NKS-forlaget. Oslo

nødvendige bøker.

Fundasen sier også hvordan driften skal finansieres, og for dette skal arbeiderne både ved gruvene, pukkverket og fargeriet betale en kontingent under navnet «skolepenger», samme som de har på Sølvverket, og den skal trekkes av alle arbeidernes månedlige lønn. Og fra arkivmaterieell kan en se at dette ble fulgt til punkt og prikke. Det er funnet et meget detaljert fradragsregulativ fra 1833. Til skolekassa skal det trekkes 4 skilling hver måned fra lønna til samtlige stigere, opseere og faste arbeidere. Med andre ord, folk høyere oppe på rangstigen betalte ikke til skolekassa. Men det måtte arbeiderne gjøre enten de hadde barn i skolen eller ikke.

Ellers er tilleggsytelser til lærerne som nevnt ovenfor, noe som var nedtegnet i forordningen av 1739. Det var også vanlig at de hadde biinntekter ved siden av lærergjeningen, og lærerne på verket var intet unntak fra dette. Det kunne være bonde, handverker, organist, klokker, kirkesanger, koppevaksinator. Gjevst var det å bli lensmann, noe som det ikke er funnet at noen av lærerne ved verket ble, men lærer Nils Hilsen var nære på å bli det ifølge Mamen i *Gamle Modum* for 1989. Ellers nevnte jeg ovenfor at det kunne undervises i regning og skrivning, noe som også ble gjort. Det er funnet papirer på at lærere søkte om ekstra betaling for dette. Lærerne var fritatt for alle avgifter slik andre ansatte ved verket måtte betale, slik som avgift til skolekassa, sykekassa og fattigkassa. Med andre ord var de fritatt for inntektsskatt, plikt-arbeid og militærtjeneste, men disse privilegiene ble opphevet ved ny skolelov i 1827, bortsette fra fritak fra militærtjeneste. Ambisjonsnivået for skolen på verket har vært høyt, de trengte jo flinke folk som bla kunne lese, skrive og regne, og verket la seg i forkant av utviklingen av skolen generelt. Det kan man lese ut av arkivmateriale som er funnet når det gjelder innkjøp

av bøker til skolene, fag det må ha vært undervist i, osv. For eksempel at det ble kjøpt inn bibel var ikke helt vanlig, for det var ei dyr bok. Vanligvis måtte man nøye seg med katekismen. Skolen ble utstyrt med kart, det var heller ikke helt vanlig i skolens spede barndom.

Lærerne og undervisningen

Man ville ha de beste lærerkrefter, og for å få lærerutdannelse måtte man så tidlig i skolens historie til Danmark. Verket fikk tidlig seminarutdannete lærere. Først og fremst ble de ansatt ved Nymoen, men senere skulle det også komme lærere med slik utdannelse på Skuterud og Aftenskolen.

De to første lærerne med denne bakgrunnen fikk hele sin utdannelse påkostet av verket, og ved det beste seminar som fantes den gang, Blaagaard Seminarium i København. Dessuten tilhørte de verkets egne barn. Den første som reiste ut, var Torger Pedersen Berg. Han ble uteksaminert i 1803, og kom da til Blaafarveværket som lærer på Nymoen. Her ble han til Ole Pedersen Saatvedt tok over etter ham i 1811. Saatvedt hadde også vært ved Blaagaard.

Det er flere eksempler på at lærerne ble rekruttert blant verkets innbyggere. En av dem var Christopher Andersen Postebro, som vokste opp på Skuterud og senere ble lærer der. Postebro ble lærer på Aftenskolen på gruvene. Muligens var Postebro lærer i bygdas omgangsskole og tok over stillingen etter lærer Olsen, som må være den samme som ble lærer på Nymoen i 1839. Postebro kom til å virke som lærer ved Aftenskolen på gruvene og Skuterudflata i hvert fall fram til 1850. Det er notater i kildene som kan tyde på at han ble den siste læreren der. Mer om Postebro kan du lese i Hunstadbråten's artikkel om ham i *Gamle Modum* for 1987.

Ellers har vi nedtegnelser, bl.a. av Hunstadbråten, som viser at Postebro var en svært streng lærer, slik at han på sine gamle dager var redd for å møte tidligere elever. Han var antakelig resultat av en undervisningsmetode som ble kalt vekselundervisning, hvor streng disiplin var nødvendig – og så kan jeg kanskje tilføye at han jo var barn av oppdragelsesmetodene ved verket. Vekselundervisning var en metode som først utviklet seg i England på slutten av 1700-tallet. Bakgrunnen var å få undervist stadig flere fattige på en effektiv måte, og til lavest mulig kostnad. De flinkeste elevene ble såkalte monitorer, og de ble satt til å undervise de mindre flinke elevene i små grupper. Det ble opprettet veksel-skole i Christiania i 1825, og lærere kunne komme hit og få undervisning i metoden. Vi kan se av bokbestillinger fra verket at metoden ble innført, bl.a. ved bestilling av *Peeters Veiledning i Vekselundervisningen*. Og at det ved samme bestilling er et notat om at de allerede har nok av regnetabeller og vekselundervisningstabeller.

Det hendte at lærerposten ble holdt innen samme familie i flere generasjoner. Lærer Nils Olsen Hilsen ble beskikket til lærer på Skuterud i 1815, men han hadde da praktisert som lærer der siden 1810, da han overtok lærerposten etter sin bror Ole Olsen Tandberg. Den siste journalen underskrevet av Nils er datert 12 mnd 1826, men mye materiale er som nevnt borte, og han har antakelig vært i stillingen til sønnen Anders overtok i 1830.

Forholdene for lærerne var gode i begynnelsen, senere jevnet det seg noe ut sammenliknet med lærere i tilsvarende skoleslag. Lærere ble så langt mulig rekruttert blant bygdas egne, men det ser også ut til at Nymoen har ligget for høyt for bygdas lærere, men for lavt for de som hadde annen bakgrunn. Og særrettigheter til tross, få ble lenge i stillingen. Den var ofte et springbrett til noe bedre, og mange sluttet når pliktjenesten var over, dvs ved 27-års alder. Om sivil tjenesteplikt på verket skrev jeg en artikkel i *Gamle Modum* for 1998. Foruten bøker til kristendomsundervisning ble det som nevnt også nødvendig med bøker for skrive- og regneopplæring. Men med et høyt ambisjonsnivå for skolen trengte skolen også bøker for å undervise i fag som geografi, naturfag, historie, m.fl. Bestillingslister på bøker viser dette, og altså lenge før fagene var obligatoriske i allmueskolen.

Klassedelt samfunn

Samfunnet på Blaafarveværket var sterkt klassedelt, slik samfunnet for øvrig var. Dette kom også til uttrykk i hvordan skoleklassene var inndelt. Man lærte tidlig å kjenne sin plass. Av skoleprotokollene for året 1820 finner man disse øverst på lista:

<i>Casserer Schive</i>	<i>3 barn</i>
<i>Herr Hyttmester Poulsen</i>	<i>1 «</i>
<i>Madame Hoppe</i>	<i>2 « (Madame Hoppe</i> <i>var enke etter</i> <i>Chirurgus Hoppe.)</i>
<i>Skolelærer Saatved</i>	<i>1 «</i>

Ingen av disse barna har fått noen anmerkninger, verken om frammøte, flid eller annet. Øverst på lista over allmuebarna kommer barna til overstiger Kulbeck. Nederst på lista står enke Berthe Brua med en sønn. Siden hun har fått sitt eget navn, og det både fornavn og etternavn i protokollen, må hun ha vært blant de fattigste av de fattige. Skoleprotokollen viser at hun ikke fikk trekk for skolebøker til sønnen. Ellers ble enker oftest benevnt slik, eks: Nils Nilsens enke. Det var heller ikke uvanlig at de barna som hadde bare mor, fikk dette notert under hvem som var foresatte: «Moderen Enke», altså helt anonymisert

Den første skoleprotokollen fra Skuterud som er funnet, er fra 1814 og underskrevet av lærer Nils Hilsen. Også han skiller på folk med de fineste øverst. Forskjellen er at han gir alle anmerkning om flid og framgang. Bondebarna står for seg nederst i protokollen, og det ble notert i protokollen at de fikk privatundervisning. Slik var det også på Nymoen. De som har fått privatundervisning, er ført for seg. Av navn som Wenzel og Neddagedell kan man se at de tilhørte de kondisjonerte, og ellers var det bondebarn fra litt større gårder i omegnen. I 1820-åra ble elevene på Nymoen delt i tre klasser etter alder og framgang, og klasseinndeling ble snart innført på Skuterud også. De flinkeste elevene gikk i 3. klasse, og de som klarte seg dårligst, gikk i 1. klasse.

Protokollen taler sitt tydelige språk når det gjelder å plassere elevene etter prestasjoner og ikke etter alder. Sosial rang har også hatt innvirkning på plassering. Det har skjedd en forandring i og med at de øverst i protokollen også har fått anmerkning om fravær og framgang. Slik var det ikke i starten. De som har fått anmerket «Forsømt», har vært borte hele måneden. Plassering i klasser har også hatt betydning for plassering i rommet, og senere for plassering på kirkegulvet under konfirmasjonen.

Karaktersystemet

Elevene har fått karakterer. Det kan se ut til at de har fått en samlet vurdering og ikke i enkeltfag. Karakterer ble standardisert i 1820-åra, og for det meste ble Plums karakterskala benyttet. Det ser også ut til å ha vært tilfelle på verket. Skalaen var seksdelt og så slik ut:

- 1: Utmerket got*
- 2: Meget got*
- 3: Got*
- 4: Temmelig got*
- 5: Maadeligt*
- 6: Slet*

De var først ute med å gi tallkarakterer på Aftenskolen på Gruvene. Ut fra karakterene kan en også få en indikasjon på hvordan det sto til i skolen. Den første skoleprotokollen som er funnet, er fra 6. bergmåned i 1827 og så slik ut:

Karakter	Antall elever i		
	1. klasse (11-15 år)	2. klasse (11-18 år)	3. klasse (9-16 år)
2	6		
2 / 3	2		
3	10		
3 / 4	1	1	
4	5	16	1
4 / 5		1	
5		14	15
6			15
	24	32	31

I denne oversikten betyr 3. klasse dårligste klasse (eller svakeste), og det er motsatt av hva det var i dagskolen hvor 3. klasse var «best». Aftenskolen var forberedelse til konfirmasjonen, som for de fleste skjedde i 15-årsalderen. 9 år gamle elever og 19 år gamle var unntak. Konfirmasjonsforberedelse begynte gjerne i 11-årsalderen, 19 år var øvre grense for å bli konfirmert. Her er et annet utdrag fra protokoller:

Karakter	12. bergmåned Antall elever	12. bergmåned Antall elever
2	1	1
3	8	8
4	9	9
5	22	22
6	22	22
Sum elever	62	82
Lærer	C. Bøenstøen	L. Lund

Slik så en skoleprotokoll fra Nymoen ut etter at klassesdeling og karaktersystem var innført:

Udskrift af journalen for Blaaifarveværkets skole paa Nymoen den 4de bergmaanend 1824.

No.	Børnenes Navne	Alder	Forældrenes Navne	Forsømmelse	Carakter
3de Classe	Gutteklassene				
1.	Christian Johns	11	John Christiansen	8 Dage	meget Godt
2.	Peder Bentsen	9 ½	Fab. Bent Saatvedt	11 Dage	Godt
3.	Johannes Larsen	11	Moderen Enke	4 Dage	meget Godt
4.	Ole Haugfos	11 ½	Fab. And. Haugfos	5 Dage	Godt
2den Classe					
1.	Henrich Hansen	11 ¼	Fab. Hans Henriksen	Syg	Godt
2.	Johannes Corneliussen	9 ½	do. Cornelius	2 Dage	temmelig Godt
3.	Christian Hansen	11 ¾	Hos Doctor Høegh	16 Dage	-
4.	Cornelius Pedersen	10 ½	Sabr. Peder Ødegaard	5 Dage	temmelig Godt
5.	Herman Andersen	12	Moderen Enke	1 Dag	Godt
1ste Classe					
1.	Hans Finnerud	8	Fab. And. Finnerud	1 Dag	Godt
2.	Ole Hansen	8	-"- Hans Andersen	2 Dage	do.
3.	Torger Andersen	9	Sabr. Anders Pedersen	4 Dage	temmelig Godt
4.	Anders Koht	8	Fab. David Koht	3 Dage	do.
5.	Erich Bentsen	7	-"- Bent Saatvedt	Syg	
6.	Niels Hansen	7 ½	-"- Hans Henriksen	1 Dag	Godt
7.	Lars Andersen		Sabr. And. Larsen	Forsømt	-
8.	Hans Jørgensen		Moderen Enke	do.	-
9.	Augen Andersen		Skom. Augensen	do.	
10.	Peder Corneliussen	6 ½	Fab. Cornelius	6 Dage	Maadelig
Aftenskolen					
1.	Ole Pettersen	13 ½	Vægter P. Schultz	6 Dage	Godt
2.	Niels Jensen	12	Moderen Enke	6 Dage	temmelig Godt
3de Classe	Jenteklassene				
1.	Karine Poulsen	11	Hyttemester Poulsen	Flyttet til Skuterud	
2.	Mathea Poulsen	8 ¾	do.	2 Dage	meget Godt
3.	Anne Svendsdatter	10 ¾	Fab. Svend Carlsen	3 Dage	Godt
4.	Oline Hansdatter	13	do. Hans Andersen	9 Dage	do.
5.	Gunhild Svendtr.	14 ¾	do. Svend Carlsen	3 Dage	do.
2den Classe					
1.	Karen Arnesdatter	8 ¾	Fab. Arne Pedersen	Syg	
2.	Maren Olsdatter	8 ½	hos Enken Siri	4 Dage	temmelig Godt
3.	Elen Nielsdatter	12 ½	Sabr. Niels Schedemann	4 Dage	Godt
4.	Maren Nielsdatter		hos Ole Amundsen	Forsømt	
5.	Maria Andersdatter	14 ½	Sabr. Andr. Larsen	do.	
6.	Anne Christophersd.	7 ½	Christopher Warhuus	6 Dage	temmelig Godt
1ste Classe					
1.	Anne K. Winger	6 ¾	Fab. N. Winger	5 Dage	temmelig Godt
2.	Randi Tostensdatter		Moderen Enke	Forsømt	
3.	Boel Larsdatter		Fab. Lars Boels	do.	
4.	Gunild Andersdtr.		Sabr. Andr. Larsen	do.	

Karakter 1 er ikke funnet i noen protokoll, men materialet er som nevnt mangelfullt. Hunstadbråten skrev om Andreas Pedersen i *Gamle Modum* for 1991, og der kommer det fram at han fikk denne karakteren da han gikk for presten. Andreas skilte seg ut på flere måter. Han var fjerde generasjon på verket. Det var et hjem preget av lesing og oppmuntring til skolearbeid, han kunne lese før han begynte på skolen. Som voksen tok han seminarutdanning og ble lærer på Modum høyere almueskole. Skal en dømme etter karakterene

som er vist her, var det noen få som skilte seg ut som flinke. Gjennomsnittsnivået har vært ganske lavt. I 1835 fikk halvparten av elevene karakter 6, som var laveste stårkarakter. I praksis betydde det at de så vidt klarte kravene for å bli konfirmert, men heller ikke noe mer. Det kunne være flere grunner til svake karakterer.

Hovedformålet med skolen var kristendomsundervisning og å få elevene konfirmert. Det oppnådde man selv med svake karakterer i skolen. De fleste guttene

kom fra fattige kår, hvor det å skaffe inntekt til livsopphold var det viktigste. Å sette seg på skolebenken etter en lang arbeidsdag var sikkert også krevende. Hjemmeforholdene betydde mye. Foreldrene hadde selv liten skolegang og så ikke nytten av teoretisk kunnskap. Barna fikk liten eller ingen oppmuntring hjemmefra. At hjemmeforholdene spiller inn i barnas resultater i skolen, viser også ferske undersøkelser fra dagens skole.

Oppsummering

Skolen på Blaafarveværket startet opp da det ennå knapt fantes et skoletilbud for vanlige folk på landsbygda, og i hvert fall ikke fastskole. Dette var et skoleslag myndighetene brukte svært lang tid på å få etablert. Fordelen med verks- og bruksskoler var at eierne av verk/ bruk ble pålagt å opprette skole og stå for kostnadene. Prest og øvrighet hadde tilsyn med skolene, men myndighetene slapp kostnadene.

På Blaafarveværket kan en se av etterlatt materiale at ambisjonsnivået for skolen var høyt, og dermed at dette var et unikt tilbud til den tids barn og ungdom. Men tilbud er en ting, hvordan resultatet ble er en annen sak. Her har jeg vist at resultatet ifølge karakterer så vidt holdt til å bli konfirmert for svært mange, men heller ikke mer. Mer om det kommer i neste utgave av *Gamle Modum*.

KILDER:

- Haugen, Ø. 1993. *Union-Geithus A/S Drammenselvans papirfabrikker*. Lokallhistorisk Forlag.
- Holm, U.V. 1997. *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre*. Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.
- Tveit, K. 1989. *Allmugeskolen på austlandsbygdene 1730–1830. 1.3.skolens utvikling*. Doktoravhandling. Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo

Skolen på Blaafarveværket

Del 2

I fjor skrev jeg første del av denne artikkelen om skolen på Blaafarveværket. Da kom jeg inn på hvordan resultatet av undervisningen ble ut fra karakterene elevene fikk. De viste at det var noen få som skilte seg ut som flinke. Men gjennomsnittsnivået var ganske lavt. I 1835 fikk halvparten av elevene karakter 6 som var laveste ståkarakter. I praksis betydde det at de så vidt klarte kravene for å bli konfirmert, men heller ikke noe mer. Her skal jeg gå nærmere inn på et meget stort problem i datidas skole, fraværet, her fra verkets skole og hvilke konsekvenser det fikk.

Fravær og konsekvenser

Tilbake til protokoll i 1835 var fraværet på ca 50 %. Flere var borte fra skolen hele måneder i strekk. Fravær i skolen var i det hele tatt et stort problem. Skolestatistikken for 1837 har egne rubrikker for de to viktigste årsakene, fattigdom og motvillighet mot skolen, dessuten mulkt for ikke å møte opp. Fattigdom var gyldig fraværsgrunn i skolen, for eksempel at man manglet mat og klær, eller måtte ta seg arbeid i stedet. På landsbasis skyldtes 80 % av fraværet fattigdom og 20 % motvillighet. På Modum er det oppført at 116 elever har vært borte fra skolen pga fattigdom og 59 av motvillighet. Fraværet på Modum var på 15%, og det var tre ganger så høyt som landsgjennomsnittet som var på 5 %. Fattigdom som årsak utgjorde 66 % av fraværet på Modum, og det var noe lavere enn landsgjennomsnittet på 80 %. Men dermed blir motvillighet mot skolen nesten dobbelt så høyt som landsgjennomsnittet. Her må en regne med at alternativet arbeid og inntekt ved verket var årsaken til disse tallene.

Arbeidstida var også lang og hard. Arbeiderne måtte møte opp i «behørig tid», som det sto i reglementet, dvs. klokka fem om morgenen. Arbeidet startet klokka 05.30 og sluttet klokka 16.30. Midt på dagen var det to timers matpause, men selve arbeidstida var altså på 11,5 timer. De som bodde nede på Skuterudflata, måtte stå opp midt på natta for å rekke fram. Var det noe rart om de ble for trøtte og slitne til å gå på skolen om kvelden?

Når det gjelder mulkt for fravær, ble dette nesten ikke benyttet i skolen generelt, da fattigdom var et stort problem, og det var ingenting å ta fra den som ingenting eide. Men på Blaafarveværket hadde de eget mulktregulativ og et meget effektivt inndragningsmiddel, nemlig trekk i lønn – og det ble benyttet. Her er et eksempel på en guttunge som skadet seg i pukkverket, tatt fra skoleprotokoll for Nymoen den 3. bergmåned 1843, rapportert av læreren:

Hans Peter Eriksen Fossumeie har i denne maaned i Pukværket forrevet sin haand, saa han ikke kunne arbeide, men da han ikke egentlig er syg deraf, antog jeg at han allikevel kunne søgt skolen, og derfor er det at jeg ikke har anført ham som syg mer enn 2 dager.

Hans Peter var da 11 ¼ år, og han fikk anført 9 fraværsdager uten lønn, noe som medførte 60 skilling i trekk i lønna (tilsvarte en halv daler). Det kunne nok svi hardt for en gutt som ikke tjente mer enn 1–2 daler brutto pr måned. Av navnet ser vi at han som alle de andre som fikk trekk, var husmannsgutt og fra nærliggende plass.

Lærere hadde ifølge lærerinstruks rett til å straffe elevene korporlig, en metode som vi har dokumentasjon på ble benyttet på verket. I skolen generelt ble dette også benyttet. Tamping ble det kalt, elevene ble slått med en kraftig taustump. Omgangsskolelærerne benyttet også metoden, tampen lå i skoleveska sammen med bøkene. Da skolesystemet ble omorganisert på slutten av 1800-tallet, og man gikk over fra allmueskole til folkeskole, var lærerens strafferett et hett tema, bl.a. ble det bestemt at alle avstraffelser skulle journalføres. På Blaafarveværket journalførte de dette også, som det meste annet, og kanskje så mye som nærmere hundre år før det ble påbudt i skolen generelt.

Avstraffelse oppe ved gruvene

Egne månedlige straffeprotokoller kan tyde på at det ved Blaafarveværket ble avsatt tid til avstraffelse en gang i måneden, og ganske sikkert i alle arbeidernes påsyn, ellers ville jo effekten bli minimal. På neste side er en liste over forsømmelser og hvor mange slag som ble tildelt den enkelte elev. Antall slag er blitt påført med blyant etter at bergmester Böbert hadde gitt sin fullmakt og ordren var utført. Hvis du har vært innom skolestua i Sjeidehuset oppe på Gruvetråkka, har du kanskje sett kopi av dette dokumentet, skrevet og innrapportert av lærer Hilsen:

Forsømmelse og straff

Allerede den 1ste Bergmaaned dette Aar 1832, have følgende forsømmelser af skoleungdommen ved Grubernes Aftenskole fundet Sted, Lærerens givne Advarsler desuagtet, kan undertegnede ikke heller denne Gang undlade at anbefale dem til den fortjente Straf.

Navn	Alder	Antall forsømte	Antall slag
Hans	13 ½	11	4
Peder	14	10	4
Anders	14	12	8
Peder	13	12	4
Peder	15	9	8
Carl	15 ½	9	4
Johannes	14	12	8
Anders	12 ½	11	4
Nils	13	7	4
Johannes	11 ½	6	4
Elling	13 ½	12	8
Ole	14	12	6
Ole	12 ½	8	0
Ole	14 ½	12	0
Ole	14 ½	9	8
Anders	14	11	8
Mads	14 ½	8	8
Anders	15	7	8
Christian	16	6	8
Jens	14	12	4
Syver	13	12	6

*Allerærbødigst
Anders Nilsen Hilsen*

Ifølge Værkets Bestemmelse ere forestaaende Skoledrenge at tildele et passende Antal Slag, og saaledes at dem, der have gjort sig skyldige flere Gange efter Hinanden i Skoleforsømmelse og før ere straffede derfor, tildeles det dobbelte Antal. Listen er ved Paategning af vedkommende Stiger at tilbagesende, med Tilføiende, hvor mange Slag Drengene have bekommet.

Skuterud den 1ste Febr. 1832

Böbert

Til Grubebestyrer Schmidt og Kulbeck Forevist og afgjort.

Schmidt

Efter Ordre er Straffen udført.

O.Kulbeck

Vi ser at det var gutter som var så store at de gikk i aftenskolen og arbeidet i gruvene, som ble straffet på denne måten. Helt i tråd med lovverket og den alminnelige oppfatning av sømmelighet, var det bare gutter som ble straffet på denne måten. Jentene slapp slik form for straff, men de har ganske sikkert blitt plaget på mange andre måter. Lærer Postebro for eksempel både lugget, sparket og slo elevene. Jakob Andr. Samuelson, som samlet folkeminne fra Modum, har en historie om en gutt som ble slått så hardt at han døde av det. Men folka hans torde ikke gjøre noe med saken av redsel for å miste arbeidet sitt ved verket. Dette var også i tråd med hvordan det var blant folk. De var redde for å gjøre noe. I dag ville vi kalle slik straff ren mishandling.

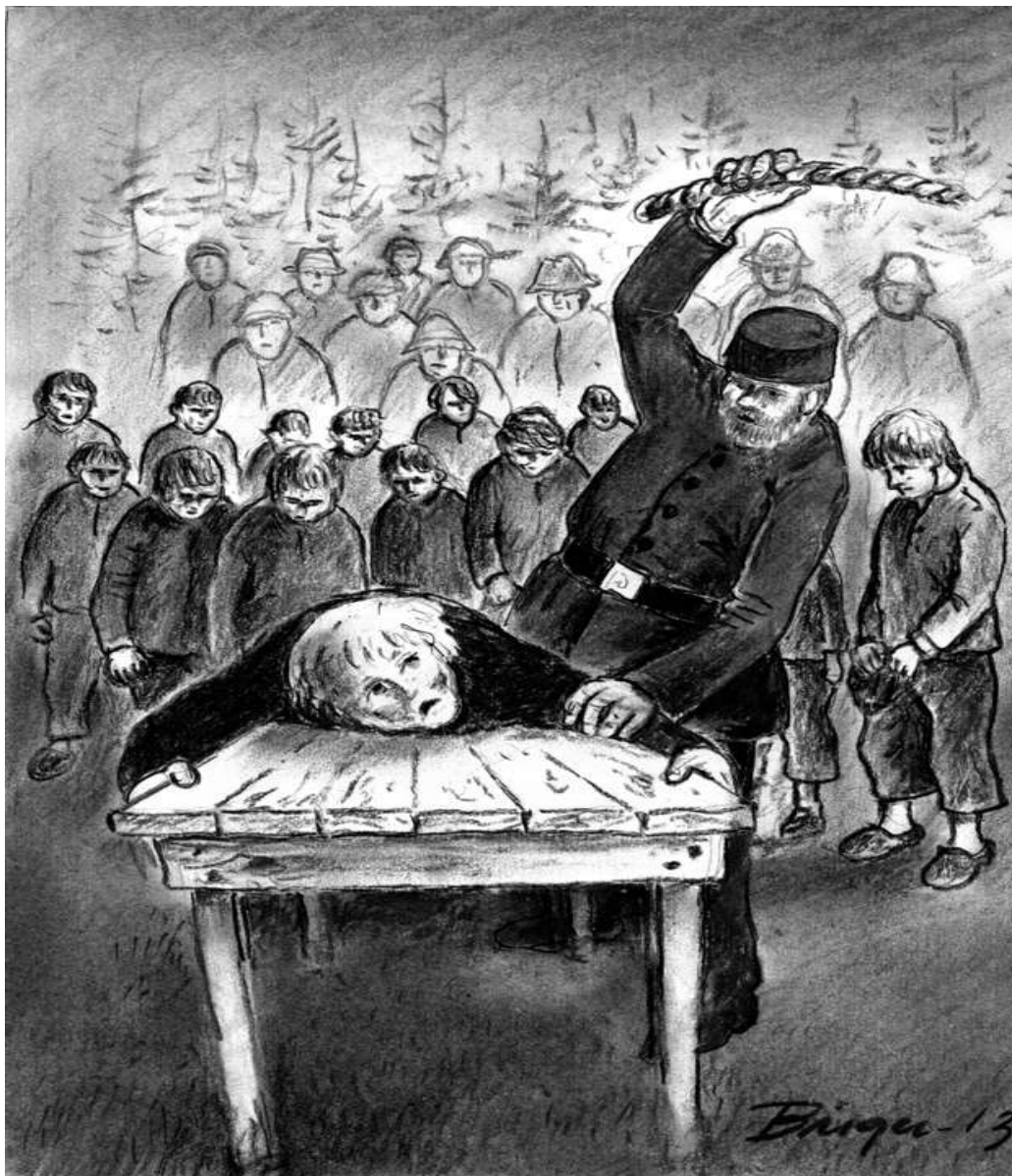
Det kan ikke være tvil om at det til tider har gått friskt for seg på verket, for da Lammers overtok som bergmester da Böbert sluttet, kom han med en kunngjøring i 1844 om at det skulle straffes med høyst to rapp med tampen, og det forsiktig. Han ønsket å redusere tampingen. Forseelse som trengte strengere straff, skulle innrapporteres til ham.

Det ser heller ikke ut til at den tilsiktete avskrekende virkningen har blitt helt som forutsatt. Det er i hvert fall navn som går igjen på listene måned etter måned. Dette er helt i tråd med det som er funnet ellers, da de begynte å se nærmere på problemet. Slik straff førte til at mange skolebarn kom til å føle frykt og usikkerhet overfor læreren, og mye hat, trass og bitterhet ble avlet i sinnene. Lærer Postebro var på sine gamle dager redd for å møte tidligere elver, og han gikk med steiner i lomma for å verge seg.

En kan lure på hvorfor guttene ble, men alternativet for en eiendomsløs person, flest husmannssønner, var ikke stort hvis man ville unngå tukthus og straffearbeid. Over 80 % av arbeiderne i store deler av første halvdel av 1800-åra var under 27 år. Når vernepliktsalderen var over, forlot svært mange verket. Dette skrev jeg om i *Gamle Modum i 1998*.

Straff var også et ledd i disiplineringen som var et ledd i oppdragelsen. Man skulle lære å innordne seg bestemte regler og normer. Og for de som ikke greide det, ble straff en naturlig konsekvens. Mange av guttene på gruvene bodde hjemmefra, og da hadde verket overtatt oppdragelsesansvaret. Det var også de som sto lavest på samfunnsstigen som ble straffet på denne måten. Som jeg tidligere har vist med skoleprotokoller, skilte man ut de som sto høyere opp for seg. De ble neppe straffet.

Böbert syntes han hadde fått utrettet noe, men at

Det var ingen spøk å skulke skolen på Blaafarveværket, og verket hadde meget effektive straffemetoder. Hjalp det ikke med trekk i lønn, måtte hardere midler til. Læreren rapporterte månedlig til verkets ledelse om fravær og hvor mange slag den enkelte skulle tildeles. Se tabell på forrige side. Tidligere fravær førte til dobbelt antall slag, her 8, som flere elever fikk. Legg merke til at elevene er i alderen 11–16 år.

Tegning: Birger Hammerstad

mye sto ugjort da han uventet ble tatt av oppgaven med å bekjempe «uvitenhet, fordommer og inngrodd slendrian» på begynnelsen av 1840-årene. I dette kommer fram det som utvilsomt var et ønske på denne tida, at skolen skulle vekke, opplyse og forbedre. Skolen var et barmhjertighetstiltak, en handsrekning til de svakeste i samfunnet. Imidlertid ble også skolen et viktig instrument i samfunnets kulturelle reproduksjonsprosess, verdier og normer. Sett fra et sosiologisk synspunkt ble det skolens oppgave å forme veltilpassete individer som oppfattet historisk gitte tilstander som naturgitte og selvsagte.

Arbeidets betydning

Arbeid og skole var i Blaafarveværkets tid komplementære enheter. Det betydde at de utfylte hverandre mht det livet barna skulle sosialiseres til. Skoletida var tilpasset arbeidstida, ikke omvendt. I omgangsskolen var skoletida tilpasset årsrytmen i jordbruket. Graden av fravær i skolen med fattigdom som direkte årsak, var relativt høyere her enn gjennomsnittet i landet. Det er rimelig å anta at arbeidet betydde mer enn skolen for majoriteten av barna. På verket hadde man kanskje en beskyttelse som gjorde det ekstra attraktivt å verdsette arbeidet, for eksempel ordnete forhold som gjorde det lettere å forhindre

nød og fattigdom. Dessuten var man beskyttet mot å havne på tukthus, og fast arbeid fritok for militærtjeneste. Dette var kanskje noen av de viktigste årsakene.

Skolen generelt sleit med å vinne innpass i samfunnet. I jordbrukssamfunnet så man ikke uten videre nytten av de kunnskaper skolen kunne gi. Sakte forandringer begynte først da vi fikk formannskapslovene i 1837. Vi må heller ikke glemme at det boklige språket var dansk. Barna strevde med et fremmedspråk nokså fjernt fra deres daglige språk og dialekt.

Avslutning

Når arbeid og skole kom i konflikt med hverandre, ser vi at på Blaafarveværket – som i stor grad ellers i datidas skole – var arbeid og inntekt viktigere enn skole. Dessuten betydde det mye å slippe militærtjeneste, noe gutter på verket kunne bli fritatt for. Dette har gjort at man har utstått mye. Avstraffelser jeg har vist til her, viser det.

KILDER:

Holm, U.V. 1997. *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre*. Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

Gulbrand Eriksen Gjethuus.

En barnearbeider født i 1814

Barnearbeid har eksistert til alle tider. Vi tenker først og fremst på det som et fattigdomsproblem hvor barna hjelper til med familiens økonomi. Ofte får de da liten eller ingen skolegang. I dag er barnearbeid forbudt internasjonalt og regulert gjennom forskjellige konvensjoner. Særlig viktig er FNs barnekonvensjon om barnets rettigheter. Men barnearbeid er allikevel ikke på noen måte avskaffet i verden. Her i Norge fikk vi først med folkeskoleloven i 1889 forsiktig avfattede lovbestemmelser om begrenning i barnearbeid. Så kom fabrikktilsynsloven i 1892 som forbød fabrikkarbeid for barn under 12 år og forbud mot nattarbeid for barn og unge. Senere er reglene ytterligere strammet inn, og i dag setter Arbeidsmiljøloven strenge rammer, slik at vi kan si at barnearbeid er avskaffet her. Men slik har det slett ikke alltid vært.

Fra midten av 1800-tallet, dvs. i og med industrialiseringen, var det vanlig at barn hadde lønnet arbeid. Men lenge før det var det vanlig i bondesamfunnet at barn hjalp til og hadde faste arbeidsoppgaver fra tidlig alder, fra 7-årsalderen eller også tidligere. Barn ble sett som små voksne, og arbeidsoppgaver og ansvar sto i forhold til kjønn. Lønnet arbeid ble vanlig særlig fra midten av 1800-tallet, da barnearbeid var utbredt i industri, sagbruk, på fiskebåter eller som visergutter. Men før dette hadde vi her på Modum bl.a. Blaafarveværket som hadde stort behov for arbeidskraft. I store deler av verkets historie var ca. 80% av arbeidstakerne under 27 år. Over halvparten var under 20 år, og en ikke ubetydelig del av disse var under 15 år.

Barndommen i gamle dager ble først og fremst viet læring gjennom arbeid, sosialisering til roller som de voksne fant nødvendige eller nyttige. Arbeidet var derfor et viktig ledd i oppdragelsen. I det gamle bondesamfunnet dominerte naturalhusholdningen. Det tekniske nivået var lavt, slik at det trengtes mye manuell arbeidskraft. Både små og store måtte ta i et tak for å overleve.

Jeg vil da her trekke fram Gulbrand Eriksen Gjethuus som en representant for barnearbeidere i vår egen bygd, en skjebne blant mange som ikke fikk noen barndom slik vi tenker oss barndommen skal være og heller ikke ungdoms- og voksenliv i nærheten av våre dagers krav og forventninger – en skjebne født i det historisk viktige året 1814, men veldig langt unna de historiske begivenhetene og stort sett glemt i all festiviteten i innværende jubileumsår.

Gulbrand fikk ingen lett start på livet. Faren var soldat på den tida. Sosialt sto en soldat under husmannen i rang. Jeg tenker at faren kan ha vært med i den svensk-norske krigen 26. juli–14. august 1814. Norge stilte med en stor hær, og moinger var med. Foreldrene til Gulbrand giftet seg i Nykirke 24. september 1814, altså bare noen uker etter krigens slutt, og kort tid før Gulbrand ble født 16. oktober samme år. Det var også hungersnød i landet i perioden 1807–1814. Og folk på Modum ble ikke spart. Det var stor nød over alt. Thure Lund har skrevet noe om dette i *Gamle Modum* 1996.

Foreldrene het Erik Gulbrandsen Overneje og Anne Gundersdatter Mælumeje. Som navnet tilsier, kom de fra husmannplasser under gårdene Overn og Mælum. Etter å ha stiftet familie fikk faren seg en husmannsplass under gården Ilaug, det gamle navnet på Geithus, derav Gulbrands navn.

Barndommen var ikke «oppfunnet» for allmuen på Gulbrands tid. Barn ble som nevnt sett på som små voksne, og med Blaafarveværket i bygda var det mulig å få lønnet arbeid fra tidlig alder. I 1825, 14 dager før han fylte 11 år, ble Gulbrand ansatt ved verket. Her skulle han komme til å bli i nesten en mannsalder. Gulbrand forlot ikke verket før rundt 1850, da en voksen mann på ca. 36 år og med familie å forsørge.

Da jeg skrev hovedoppgaven om skolen på Blaafarveværket, var utgangspunktet spørsmålet om det gode skoletilbudet ga mulighet for sosialt opprykk i samfunnet. Gulbrand var en av tre gutter jeg fulgte i oppveksten og voksen alder så langt det var mulig. Han fikk neppe mye stimulans hjemmefra til skolearbeid og boklig lærdom. Han kom til verket som barn og måtte antakelig hjelpe foreldrene økonomisk så langt som mulig til han fikk etablert seg med egen familie. Han unngikk samme skjebne som faren i og med at han som ansatt ble fritatt for militærtjeneste og å bli utkalt som soldat. Ja, for soldattjeneste var omtrent det verste som kunne hende en ung gutt, og det var husmannsgutter som ble tatt ut først. Dette skrev jeg om i *Gamle Modum* 1998. På verket ventet hardt arbeid og lange dager. Det var vanlig at barn begynte som sjeidegutter, og etter en tid kom de til pukkverket. Her er et utdrag av hva Henriette Thaulow, datter til verkslegen, skrev om barnearbeid, noe hun selv var helt forskånet fra:

Da Gulbrand la i vei til Blaafarveværket høsten 1825, fantes det ennå ikke broer over elvene i Modum. Gården Ilaug lå på motsatt side av Drammenselva hvor papirfabrikken med samme navn senere ble bygd. Drammenselva måtte i tilfelle krysses to ganger. Nede i Støa var det en båtmann som rodde folk over. Det er ikke utenkelig at han tok denne veien. Sannsynligvis hadde han fortsatt besteforeldre på Overn og tok en tur innom dem.

Alternativet var å gå over Moane til Sysle og krysse Snarumselva.

Som Askeladden drømte kanskje Gulbrand også om et Soria Moria Slott der i det fjerne, men det ble ikke mye gull og glitter på ham, derimot hardt arbeid og lange dager.

Tegning: Birger Hammerstad

Naar gutten var konfirmert, kom han ind som scheidegut og maate gaa til grubene om morgenen og hjem om aftenen. Scheidegutene sad udenfor gruben og slog itu malmen. Gutene sad med en større sten foran sig og en hammer hvormed de kløvde stenene i mindre stykker og spyttede paa hvert stykke for at være vis paa at der var malm. Naar gutene havde gennemgaaet en tid der, kom de til pukverkerne, og der havde de det bedre. Tag over hovedet

og om vinteren en stor ild paa peisen i det ene hjørne, hvor de varmede sig og sine kaffespand. Senere avanserede de efter sin duelighed helt op til stigerne.

Henriette har ikke fått med seg at guttene begynte som sjeidegutter opptil flere år før de ble konfirmert. Gutter helt ned i 9-årsalderen kunne arbeide der. Gulbrand for eksempel var faktisk bare 10 år gammel ved ansettelsen. Det var også svært streng disiplin

ved verket. Om guttene fant på fantestreker, ble det ikke tolerert. For eksempel skulle de se etter at det var malm i hver stein før de kastet den opp i tønna. Enkelte hadde da et jernstykke i lomma som de gnei mot steinen slik at den fikk metallfarge. I fjor skrev jeg om hvordan guttene ble tampet, dvs. slått med en kraftig taustump hvis de skulket skolen. Sjeideguttene ble heller ikke skånet for dette i arbeidstida. Enkelte av dem fant derfor på å legge lærstykker inne i klærne for å ta av for slagene.

Gutter som Gulbrand som ikke hadde nær familie ved verket, bodde der oppe ved gruvene eller var innlosjert i nærheten. Det fulgte også skolegang med jobben. Da han ble ansatt der, ble han også tatt opp i Aftenskolen på Gruvene. Aftenskolen var først og fremst en forberedelse til konfirmasjonen. Etter konfirmasjonen var det arbeid som gjaldt. Gulbrand ser ut til å ha vært en flittig elev som oppnådde gode karakterer. Han skilte seg ut ved at han (og noen få andre gutter) fortsatte i skolen etter at de var konfirmert, da som *skrivdreng*. Gulbrand ble konfirmert i 1827, og han er oppført i skoleprotokoller som skrivebarn i 1831, så han må ha fortsatt i skolen i flere år etter konfirmasjonen. Det har vært lurt på hvilken funksjon disse skrivebarnene hadde. En mulig forklaring er at det var en form for belønning til ekstra flinke gutter å bli skrivebarn. Jeg kom fram til at de må ha vært en del av undervisningsmetodene, at de var en slags hjelpelærer. I arkivet er det funnet opplysninger om innkjøp av bøker til en metode kalt *vekselundervisning*. Dette var en metode som først ble tatt i bruk i England på slutten av 1700-tallet, og i løpet av de neste femti åra spredte seg raskt ut over Europa, Russland og Nord-Amerika. Det ble opprettet Vekselskole i Christiania i 1825. Lærere kunne komme hit og få opplæring i metoden. Ut fra skolestatistikker og opplysninger om innkjøpte bøker ser vi at metoden ble innført på Blaafarveverkets skoler.

Bakgrunnen var å få undervist det stadig voksende antall fattige på en effektiv måte og til lavest mulig kostnad. De flinkeste ble såkalte monitører, og de ble satt til å undervise de mindre flinke elevene i smågrupper. Ellers er det også vanskelig å se hvordan en enkelt lærer skulle makte å undervise så mange samtidig som det kunne være ved skolen i de mest progressive åra – som faller sammen med tida Gulbrand var der.

Det har ikke vært lett å finne ut hvor høyt opp i systemet Gulbrand har klart å komme seg. Noe avansert har han oppnådd sett ut fra lønningslistene. På slutten av 1847 står han oppført i lønningslista under Farveverket. Man måtte være familieforsørger

for å få arbeid der, og arbeidet var forbeholdt de mer erfarne arbeiderne. Farveverket var den minste produksjonsheten ved verket, og der det var færrest arbeidere. Produksjonen her var av en slik art det krevde høyt kvalifisert arbeidskraft.

Men Gulbrand ble ikke værende lenge ved Farveverket. Året etter var det stopp, Blaafarveverket gikk konkurs, og alle arbeiderne ble oppsagt. Han var ikke blant dem som fikk fortsette under nye eiere, ser det ut til, noe mange heller ikke fikk. Han måtte ha hjelp av fattigkassa for å overleve. Det ser ut til at han har kommet seg til Ringerike Nikkelverk. Dette ble startet opp på slutten av 1840-åra av bla. Thaulow. I 1874 har hans enke hatt besøk av Dr. Dedichen, Henriette Thaulows mann. Gulbrand ble altså ikke en spesielt gammel mann, maks 60 år. Dette er i overensstemmelse med det som er funnet om arbeiderne, de ble stort sett ikke eldre enn det. Gruvearbeidet var tungt og krevende. Han var også en del plaget med sykdom. Epidemier herjet verket i flere omganger, bl.a. en stor og langvarig nervefeber (Tyfoidfeber) i 1832/33, og Gulbrand var blant de syke. Hunstadbråten skrev om epidemien som rammet verket i 1832/33 i *Gamle Modum* 1991.

Konklusjonen på min undersøkelse var at det gode skoletilbudet og de gode arbeidsmulighetene ikke hadde større betydning for hvordan det gikk i livet for de aller fleste. Det er sammenheng mellom sosial bakgrunn og yrkeskarriere, og det er en kombinasjon av skoletilbud og det en har med seg hjemmefra, som spiller en avgjørende rolle. Gulbrand er et av mange eksempler på det, en gutt som svært tidlig flyttet hjemmefra og dermed ikke fikk mye hjelp fra den kanten. Skoleflink til tross, det holdt ikke da det gikk nedenom med verket.

Om du tar deg en tur opp til Gruvene og ser de store slagghaugene, kanskje du sender en tanke til alle barna, alle barnehendene som har kastet på all denne steinen. Hva drømte de om?

KILDER:

Holm, U.V. 1997. *Skolegang og sosial posisjon. En undersøkelse fra Modums Blaafarveværk i første halvdel av forrige århundre*. Hovedoppgave. Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

Sæther, P. 1976. *Modum Blaafarveværk, et verkssamfunn i 1830–40-årene*. Mastergradsavhandling i etnologi. Universitetet i Oslo.

Internett.

Plan til Nationalopdragelse

I *Plan til Nationalopdragelse* gjengitt nedenfor her står det at professor Thaulow ved Kiels Universitet utga ei bok i 1848 med samme tittel, og at artikkelen her er et lite sammendrag av den.

Prof. Thaulow i Kiel var bror til dr. Thaulow på Blaafarveværket, han som senere bla. grunnla Modum Bad. Prof. Thaulow må ha hatt god kontakt med slekta i Norge og besøkt verket ved flere anledninger. Henriette Thaulow, verkslegens datter var 12 år i 1848. Da var det tid for hennes dannelsesreise, og den gikk til Kiel sammen med søsteren Maja, hvor de oppholdt seg i prof. Thaulows hjem. De kom tilbake til verket etter et år, i 1849.

I februar 1848 år ble det revolusjon i Frankrike. Stor arbeidsledighet, økonomiske nedgangstider og stemmerett kun for de få var mye av bakgrunnen for denne. I 1848 gikk Blaafarveværket konkurs. Det førte til økonomisk katastrofe for arbeiderne ved verket.

Marcus Thrane oppholdt seg på Modum i et års tid i denne perioden og var knyttet til verket. Hva han så og opplevde her ga ham ideer til starten på arbeiderforeninger. Bakgrunnen for dette var det samme som i Frankrike. I tillegg satte han fokus på et godt skoletilbud til alle og ikke kun for de kondisjonerte. Jeg skrev en artikkel om Thrane i *Gamle Modum 1999*. I fjor hadde Erling Diesen en omfattende dokumentasjon av etableringen av arbeiderforeninger. Fra mai 1849 er det stor aktivitet i arbeidet med dette. Vi ser at Modum går igjen med stor oppslutning, og da spesielt fra Blaafarveværket, men også fra nabokommuner. Arbeiderne ved verket kom også fra disse.

Thrane utformet en petisjon, et bønneskrift til Kongen med en rekke krav om reformer, underskrevet av arbeiderforeningenes medlemmer, og overlevert Kongen, kong Oscar I 19. mai 1850. Men i forkant av denne datoen, 20. april 1850 hadde Morgenbladet en omfattende redegjørelse for petisjonen. Petisjonen var oppsiktsvekkende i sin form og innhold.

Jeg tror ikke det er tilfeldig at Thaulows artikkel om nasjonalopdragelse kom på trykk i samme avis 2. mai 1850. Jeg tror heller ikke det er tilfeldig at Thaulow i artikkelen åpner med å stille spørsmål

ved hva som var årsaken til de fryktelige revolusjoner som i de siste år hadde hjem søkt Europa. Han kan like godt også ha ment det som skjedde her i Norge og på Modum, all elendigheten som fulgte med konkursen på verket og arbeidernes opprør ved å organisere seg.

Jeg synes derfor det kan være av interesse å trykke denne artikkelen i sin helhet. Den inneholder interessante og egentlig revolusjonerende synspunkter på hva slags skoletilbud som burde opprettes og hvorfor. Et pretensiøst skoletilbud fantes allerede på verket, men det var kun for de som var tilknyttet verket. Det er grunn til å regne med at Thaulow har fått mye inspirasjon til boka si på verket – innholdet er på mange punkter slik skoletilbudet på verket allerede var.

Generelt lå skoletilbudet for allmuen langt tilbake for dette. Thrane var en skolert mann, og han ville neppe hatt problemer med å diskutere med Thaulow, hvilket jeg tror han må ha gjort. I hvert fall har herrene lest hverandres skrifter. Thranes krav gjennom Petisjonen og Thaulows er nokså like – bortsett fra et viktig punkt: Thrane ville opplyse folk så de så og skjønnte bakgrunnen for all undertrykkelsen og elendigheten i samfunnet. Thaulow sammenliknet med å tegne forsikring. Hvis de rike skjønnte sitt eget beste brukte de penger på skoletilbud på samme måte som de tegnet forsikringer for å verne sine eiendommer. Det ville heve moralen og unngå folks hevnaksjoner for at de var unndratt guddommelig rett til oppdragelse og opplysning. Thaulows syn her var for øvrig i tråd med det rådende syn i tida – slik samfunnstoppene så det.

Artikkelen er også interessant sett på bakgrunn av dagens situasjon i Europa og verden for øvrig. Mangel på utdanning og opplysning går igjen i diskusjonen om årsaken til mye av det som skjer i dag. Undertrykkelse og hjernevasking av mennesker er lettere å gjennomføre der hvor de har lite eller ingenting å ta til motmæle med.

Plan til Nationalopdragelse,

udkastet af Prof. Thaulow ved Kiels Universitet. – Kiel 1848.

De frygtelige revolutioner, som i de sidste Aar have hjemsøgt Europa, have med Grund vakt hos ethvert tænkende Menneske Bekymring, og tvunget ham til at opkaste de Spørgsmaal: «Hvad er Aarsagen hertil, og hvorledes kan dette Onde forebygges for Fremtiden.» Allerede 1793 fremsatte Lepelletier, som Svar herpaa i Nationalforsamlingen i Paris Forslag til en Reform af det hele Opdragelses- og Underviisningsvæsen, som han kaldte «Plan til en Nationalopdragelse», og som allerede Robespierre paa det Varmeste anbefalede. Aarsagerne, hvorfor dette Forslag imidlertid dengang nød saa liden Fremgang, var, forden Frygten for de betydelige pekuniære Offere, fornemmelig den Klippe, hvorpaa Forfatteren strandede, idet han, for at gennemføre sit System, krænkede Forældrenes Ret over sine Børn. Idet Professor Thaulow har udtalt de samme Anskuelse, har han imidlertid omhyggelig undgaaet de Mangler, som gjorde Levelletiers Theorier impraktikable, og kan derfor der ogsaa hos os fortjene Opmærksomhed, hvorfor det i det Følgende gives et kort Uddrag af hans i 1848 udkomne Bog om denne Gjenstand: Den rene Stat er hævet over al Egenlyste, det er dens Maal at virkeliggjøre alle de Ideer, som ere byggede paa Fornuft og Sandhed, gennemføre dem i alle Forhold, og herved skabe et Samfund, hvori det Gode, Skønne og Sædelige kan finde sin kraftige Udvikling. Men alt Godt, Skjönt og Sædeligt maa komme tilsyne i og ved Menneskene; vil Staten altsaa naa dette Maal, kan det ei ske paa anden Maade, end ved at forskaaffe alle dets Medlemmer de nødvendige Betingelser for Erhvervelsen af disse Goder. Alle dens Kræfter ere kund Midler til at

befordre sine Samfundslemmers materielle og fornemmelig deres aandelige Vel. Idet altsaa Staten erkjender, at, hvad den har – har den for Menneskenes Skyld, erkjender den tilige, at Mennesket er for den det Høieste; men ei dette eller hint Menneske – alle ere i den Henseende lige berettigede til dens Omsorg; thi der staar skrevet: Gud kjender ikke Persons Anseelse; men alle Mennesker ere hans Børn. Men endskjønt denne Sandhed er omtrent 1800 Aar gammel, findes dog endnu ingen Stat, som har virkeliggjort den. Ved synet af den store Uvidenhed og en stor Deel heraf følgende Lastefuldhed og Armod, som findes blandt Menneskene, vise Theologerne mod Himlen, «da Jorden er kun en Jammerdal»; men den rene Stat bliver ei ørkesløs staaende herved; men anvender alle sin Kræfter, for at have disse Under, idet den følger Fornuftens og Moralens Bud; at udvikle ethvert af dens Børn, til hvad det af Forsynet er bestemt: Frihed; som ei kan erhverves uden Opdragelse og Oplysning. Saavel Fornuften som Christendommen fordrer derfor Nationalopdragelse.

Men denne Fordring Have Staterne hidtil ei opfyldt, og om de end havde erkjendt Alles lige Børneret, havde de ei kunnet hæve sig over egenlystige Stands- og Pengehensyn. Alle Børn uden Undtagelse have en ubestridelig Ret til at erholde Deel i Nationens fulde Dannelses, saavidt Gud har givet dem Anlæg og Evne dertil, - da dette kun kan ske ved Nationalopdragelse, er alene denne istand til at virkeliggjøre Christendommens skønneste Lære. Ethvert Menneske bliver født med Mulighed til at vorde frit, og skal her paa Jorden uddannes til dette Maal; det fødes med

forskjellige Evner og Anlæg, hvis Udvikling sætter det istand til at vælge dets af Forsynet bestemte Kald, hvorved det alene kan blive et sundt Led af Samfundet. Dette kan imidlertid intet Menneske arbeide sig op til med egne Kræfter; men kan alene ske ved fornuftig Opdragelse og Underviisning. Binchologien lærer, at Legemets og Sjælens Anlæg for en stor Deel afhænge af en fornuftig og omhyggelig Opdragelse fra Vuggen indtil det tolvte Aar, som siden bliver Barnets anden Natur. Hvo kan vide, om ikke just de største Evner og de vigtigste Kald i Livet vare forbeholdt de Fattiges Børn, saafremt de havde nydt den samme Pleie og Opdragelse som de Formuendes? Den christelige Stat, hvis Opgave det er at befordre det Godes, Sandes og Skjønnes kraftige Udvikling, maa derfor vogte sig for at undertrykke Forsynets evige Love, eller lade Tilfældet raade; det er dens Pligt at tage sig af alle Børn, lade alle nyde samme Opdragelse og Underviisning indtil det Tidspunkt, at de selv kunne vælge den Livsstilling, hvortil deres Evner og Tilbøieligheder drage dem. Imidlertid synes de bestaaende Statsforholde at omstøde saadanne Theorier; men medens det synes saa – og medens de, som hverken have Følelse for det Almene Bedste eller Kundskab til Menneskeslægts Historie, oprøres ved saadanne Anskuelse, foregaa og forberedes omkring os Begivenheder, som give vore Theorier praktisk Styrke: Anarki, Lovløshed, Kommunisme og Omvæltninger true med at opløse alle Samfundsbaand: det er Madsens ubevidste Hævnfølelse, over ei at have faaet den Ret, de efter alle guddommelige Love kunne fordre: Ret til Opdragelse og Oplysning.

De ivrigste Modstandere af Nationalopdragelsen findes blant de Fornemme og Rige; men dersom de blot rigtigt forstaa deres eget Vel, ofte de hellere Noget til Madsens Opdragelse, end staa Fare for at miste Alt; de asjurerer jo sin Formue med store Bekostninger mod Ulykkestilfælder – og de skulle ei ville sikre sig mod denne Fare?! Vi ville da minde dem om Mirabeaus Ord: «Men de betænkte ei, at naar man gjør Menneskene til Dyr, staar man Fare for at see dem forvandlede til glubende Dyr. – Uden Opdragelse og Oplysning – ingen Moralitet! – og hvem skulde vel almindelig Moralitet være mere magtpaaliggende end netop de Rige, hviler ei deres

Sikkerhed, og Varigheden af deres Nydelser for en stor Deel paa de Fattiges Moralitet?! –

Barnet er ved Naturens Love knyttet til Forældrene. Ved første Øiekast synes saaledes Forældrenes Ret at staa i Strid med Nationalopdragelsen. Dog kunne først de Børn, som ei have Forældre eller Slægtninge, som kunne eller ville opdrage dem, antages af Staten; fremdeles gives der mange Familier, som med Glæde ville anbetro Staten sine Børn. Saaledes blive kun de tilbage, som, skjøndt fattige, hellere ville lade sine Børn opvoxne i Vankundighed og Laster, og de Rige, som selv kunne skaffe dem Opdragelse og Lærdom; men i begge disse Tilfælde har Staten uden Krænkelse af Forældreretten Ret til at skride ind, saafremt Børnenes Evner gives en mod Statens Øiemed fiendtlig retning; thi har den Ret til at straffe, ja endog dømme Forbryderen fra Livet, saa har den ogsaa en skjønnere Ret til, saameget det staar i dens Magt, at forebygge Forbrydelsen, ved at haandhæve Oplysning og Moralitet, selv om den maa anvende Tvangsmidler.

Indtil det femte Aar bør Barnet overlades den moderlige Omsorg; dog for Børn, som have mistet sine Forældre, som for dem, hvis Forældre ved Arbeide ere hindrede i at drage Omsorg for dem, oprettes Børneskoler, som forestaaes af hæderlige og oplyste Mødre og Læger. Fra det femte indtil det 12te Aar høre alle Børn af begge Kjøen til en fælles Skole – Nationalskolen –, som forestaaes af værdige Mænd og Kvinder, og som have modtaget en hertil sigtende Udvikling. Denne Skole er Grundvolden for Opdragelsen – uden denne vil aldrig Kasteaand, Standshovmod, Uretfærdighed og Proletariat forsvinde; her skulde Alle lære at betragte hverandre som Sødskende og Skud af samme Stamme. Da Kvindens Kald efter 12te eller 14de Aar fordrer en særegen Udvikling, som Hustru, Moder og Huusholderske, træder hun efter her at have modtaget den for hende nødvendige Elementærdannelse ud i Livet, for at udvikle sig for sit praktiske Kald. De, som ingen Forældre eller Slægtninge have, betroes til værdige og oplyste Familier. Drengbørn, hvis Evner og Tilbøieligheder, tydelig vise, at de ere meest skikkede til en praktisk Sydsel, træde ved deres 16de Aar ud af Skolen, for at udvikles efter deres Bestemmelse; dog undrages hverken Dreng eller

Piger derfor Statens Opsigt. For Dreng, over hvis Evner og Tilbøieligheder man i Alderen omkring de 12 Aar ei med Bestemthed kan fælde nogen Dom, ligesom for dem, som tydeligt vise at være skikkede til høiere videnskabelige Stillinger i Samfundet, oprettes Forberedelsesskoler (Progymnasier) fra det 12te til det 14de Aar, hvor de undervises i Elementerne til de gamle Sprog, Grammatik og Mathematik.

I denne Alder aabenbarer sig i Regelen Tilbøielighederne hos Drengen enten til det praktiske eller videnskabelige Liv – enten til det reent Ideale eller Reale – og udgaa derfor af denne Læreanstalt, enten til det praktiske Livs Sysler, til et Gymnasium eller Realgymnasium, hvor de forberedes til Universitetet indtil Alderen omkring 18 Aar, ved hvilken Tid først Kirkens Konfirmation og efter denne Deelagtighed i den almindelige Værnepligt bør finde Sted. Med Undtagelse af Universitetet, bør Undervisningen ved alle Skoler gives uden Betaling. – Men, vil man sverge – hvorfra skal Staten tilveiebringe Midlerne til saa kostbare Forbedringer – først kan man ligefrem paastaa – at en Stat altid veed at tilveiebringe, hvad den anseer for Nødvendigt – hvilke betydelige Summer, maa ikke nu Kommunerne udrede fordi Staten forsømmer sine Børn: dens hvert Aar stigende Fattigvæsen og Forbrydere? Si at vi tro, at disse tvende Poster aldeles vilde

forsvinde! Men de, som betvivle, at de i en meget betydelig Grad vilde aftage – røbe dermed et fuldkomment Ubekjentskab saavel til Menneskeslægtens Historie som til dens Natur. Som Bestyrkelse af vor Paastand anføres her Underviisningsminister Billemaíns Optegnelser for Aaret 1842: I Frankrig befandtes blant 6953 tiltalte Forbrydere 3626 (52 pst.) uden nogen Kundskab, 2283 (33 pst.) kunde neppe læse og skrive, 805 (12 pst.) havde brugbare Kundskaber og 239 (3 pst.) havde nydt en fuldstændig Underviisning.

Ingen Sætning i Statsekonomien og Politikken er rigtigere end den, at Eiendommen er hellig, men skal det betyde, at man ei maa forringe Nogens Eiendom, er ingen falskere; thi Staten bestaar ene ved denne Ret, men ligesom dette for dens Bestaaen er en af dens vigtigste Rettigheder, er det paa den anden Side en af dens første Pligter at sørge for alle sine Børns Opdragelse og Oplysning, som nødvendige Betingelser for Samfundets Bestaaen, dets materielle og aandelige Udvikling.

Efterat have udviklet de Ideer, som her i den største Korthed ere antydede, gaar Forfatteren over til at afhandle Planen for Skolernes Organisation, som for den større Almenhed er af mindre Interesse, hvorfor de udelades her.

Kilde: Nasjonalbiblioteket

Gulbrand fra Geithus som voksen mann

Arbeidsliv og familieliv

Høsten 2017 holdt jeg foredrag for Modum historielag. Utgangspunktet var Gulbrand fra Geithus, hvordan livet artet seg for ham og sosiale forhold på den tida. Jeg fant interessante opplysninger i Eilert Sundts *Om Sædelighets-tilstanden i Norge*, utgitt første gang i 1857, og brukte stoff fra denne med fokus på fattigfolks liv. Jeg hadde en artikkel i *Gamle Modum* 2014 om barnearbeideren Gulbrand.

Jeg hadde til da ikke funnet ut hvordan det gikk med ham videre i livet etter konkursen ved Blaafarveværket i 1849, bortsett fra at han måtte ha kommet seg til Ringerike Nikkelverk. Men så var jeg så heldig at Tor Arne Vik kom til foredraget mitt. Han er en erfaren slektsforsker, og han hadde tatt seg bryet med å undersøke nærmere om Gulbrand. Opplysningene er så interessante at jeg synes det var grunnlag for å finne ut mer om Gulbrands skjebne. Den understreker det jeg fant om sosiale forhold, og hvor tøft livet kunne bli. Jeg har også fått hjelp til å finne ut mer om Ringerike Nikkelverk og om boforhold i omegnen. Ut fra dette er det mulig å danne seg et bilde av hvordan livet ble for Gulbrand, noe jeg synes er verdt å dele med flere.

Men først noen ord om hvorfor jeg er spesielt interessert i Gulbrand og hans skjebne. Først var det ut fra interesse for skolehistorie, hvor de nederst på rangstigen har kommet i skyggen av de mer prominente. Skolehistorie er stort sett beskrevet *ovenfra*. Så ble jeg interessert i ham fordi han var fra Geithus, flyttet hjemmefra bare 10 år gammel og begynte å arbeide full tid ved gruvene på Blaafarveværket – som var veldig langt hjemmefra for en liten gutt. I tillegg til arbeid fikk han et meget bra skoletilbud. Og så ble jeg nysgjerrig på hvordan livet ble for ham som voksen. Han representerer en stor gruppe arbeidsfolk som har fortjent å komme mer fram i lyset.

Gulbrand var ansatt ved verket til konkursen, og i en tid etter fikk han hjelp fra fattigkassa, som så mange andre. Siden var det ikke mye jeg fant ut om hans skjebne. Men her kommer da opplysninger fra Tor Arne Vik inn.

Det er funnet at Gulbrand giftet seg i Heggen kirke 3. november 1836. Da var han 22 år. Bruden het Randi Kristine Olsdatter og var et par år eldre enn Gulbrand. 19. november samme år ble dattera Anne Dorthea født. Gulbrand fikk på den måten samme skjebne som sine foreldre, ekteskapet ble inngått kort tid før kona

nedkom. Som jeg nevnte i høst, var ikke dette oppsiktsvekkende på 1800-tallet. Men det skulle bli tøft. Barnefødsler kunne bli svært tøft for kvinner. Det var ikke uvanlig at de døde i barsel. Randi Kristine døde allerede 21 desember 1836, så det ble et meget kort ekteskap. Første nyttårsdag 1837 ble Anne Dorthea døpt i Heggen kirke, drøyt en måned gammel, og samme dag ble hennes mor gravlagt der. Anne Dorthea har tydeligvis vokst opp på Modum, for hun ble konfirmert i Heggen 19 oktober 1851. Jeg kan tenke meg at hun vokste opp hos besteforeldre. Kanskje det var hos Gulbrands foreldre på Geithus. Han hadde jo fast arbeid og inntekt på Blaafarveværket, og bidro ganske sikkert økonomisk til hennes oppfostring.

Livet måtte fortsette for Gulbrand. 17. oktober 1840 giftet han seg med Sigrid Guttormsdatter Høgeli fra Krødsherad. Høgeli er en plass under Snersrud, på vestsida av Krøderfjorden, nord for Noresund. De fikk en datter i 1841 som ble døpt Randi. I 1843 kom sønnen Christopher. Begge barna ble døpt i Olberg kirke i Krødsherad. Gulbrand fortsatte på Blaafarveværket i disse åra, så mye familieliv kan det ikke ha blitt. Med den tids transportmuligheter var det langt mellom Høgeli og Blaafarveværket, og med lange arbeidsdager og lite fritid har han neppe vært hjemom veldig ofte. Det var vanlig at bergverk satte opp sakkerhus, arbeidsbrakker, hvor arbeiderne kunne spise og sove. Oppunder taket var det hengt opp køyer som arbeiderne kunne sove i. Da kunne de ukependle. Særlig bekvemt kan det ikke ha vært, trangt og lite privatliv. I hvert fall i perioder tror jeg at for Gulbrands del (og sikkert mange andres) gikk det mer enn en uke mellom hver gang de kom seg hjem til familien. Jeg tror faktisk at Gulbrand har tilbragt mange år av sitt liv i slike arbeidsbrakker.

Oppe på Gruvetråkka er i dag kafeen der bygd opp på grunnmuren av et tidligere sakkerhus. Det gikk også lenge til neste barnefødsel. Først i 1849 ble sønnen Erich født. Erich (samme navn som farfar) ble født på Langerudeie på Snarum, altså en husmannsplass. Langerud ligger på vestsida av Snarum, et stykke nord for Skuterudflata og på samme side av Snarumselva. De kan ha flyttet hit noen år tidligere. Det har jeg ikke funnet noe nærmere om. Siden Snarum Koboltgruver lå på Langerud, har jeg lurt på om han i en tid var ansatt der. Men det kan ikke stemme, for ifølge opplysninger om disse gruvene i *Gamle Modum* 1998 av Hunstadbråten, gikk disse

Bildet er fra sakkerhus på Norsk Bergverksmuseum i Kongsberg, men de var neppe mye annerledes ved andre bergverk. Køyer er festet i krokar i taket over bordet hvor arbeiderne satt og spiste. Maten ble oppbevart i kasser i kjelleren.

Foto: May Britt Odden

gruvene konkurs samtidig med Modums Blaafarveværk, altså i 1849. Grunnen til at familien bosatte seg på Langerudeie, kan være at det var mulig å få bolig der. Det var tross alt vesentlig kortere avstand mellom Langerud og Blaafarveværket enn fra Nore-sund.

Nikkelverket ble startet opp i 1848 i Holleia. Det gikk veldig bra helt fra starten av. Gulbrand var en erfaren gruvearbeider, ennå ung, og Værket hadde stort behov for arbeidskraft. Jeg tror derfor at Gulbrand fikk arbeid her ganske snart etter konkursen ved Blaafarveværket, selv om jeg ikke har noen dato for ansettelse. Og her som ellers kunne folk bo ganske langt unna arbeidsplassen og pendle. Etter at familien flyttet fra Noresund, har det blitt mye flytting rundt på Modum. Bortsett fra Langerudeie har de vært bosatt på husmannsplasser i ytre del av Søndre Holleia.

I 1855 blir dattera Anne Helene født på Thoneie. Gulbrands datter fra første ekteskap het også Anne. Jeg har lurt litt på dette. Navneskikkene var ganske strenge før i tida – men avvik kunne forekomme. Gulbrand og Siris første datter ble oppkalt etter Gulbrands første kone Randi, slik skikken var. Hvis Randi hadde levd, ville nå sannsynligvis første datter i ekteskapet med Siri blitt oppkalt etter farmor Anne. Men siden det ikke var tilfellet, kan det tenkes at datter nummer to ble oppkalt etter farmor i stedet, eller om det er brukt navn fra morssida, som jeg ikke

har opplysninger om. En annen mulighet er at datter fra første ekteskap, Anne Dorthea, døde ung. Skikken var at da ble det påfølgende barn av likedant kjønn oppkalt etter sitt avdøde søsken. Hvis Anne Dorthea døde en gang mellom 1851 (konfirmert) og 1855 (Anne Helene født), kunne det vært tilfelle, halvsøsken til tross. Men jeg har ikke klart å finne ut om Anne Dorthea døde i nevnte periode, i hvert fall ikke på Modum.

I 1859 blir Sorine født på Flannumeie. Holleia strekker seg over et stort område, så like fullt må Gulbrand ha måttet pendle. Så langt tilbake var det ikke uvanlig at en person eller en familie kunne leie seg inn hos en bonde eller en husmann, en innerst eller innsitter i huset. Det kunne være en fri lønnsarbeider uten arbeidsplikt hos bonden. Jeg finner ingen annen rimelig forklaring på at de bodde på husmannsplasser, for

Gulbrand forble gruvearbeider resten av livet etter at det var slutt på Blaafarveværket. Ekteskapet ser ut til å ha blitt vanskelig etter hvert. At han må ha vært mye hjemmefra kan ha tæret på forholdet. Gruvearbeid kunne tære hardt på helsa også. Det var ikke et ufarlig yrke. Tungt og slitsomt arbeid, mye fukt, kulde, forurensing og miljøgifter kunne ta på. Gruvearbeidere ble normalt ikke veldig gamle. Han er registrert i sykeprotokoller opp gjennom åra på Blaafarveværket, da en ung mann. Helsa kan ha begynt å svikte allerede da. Gulbrand døde i 1870, 56 år gammel. I dødsfallregisteret fra sorenskriveren er det notert at han hadde levd adskilt fra sin hustru i 8 år, og den yngste jenta var bare 11 år da han døde. Han står oppført som nikkelverksarbeider, og med bostedsadresse Flannumsbråten (muligens samme som Flannumseie) ved sin død, hvor også yngstejenta ble født. Selv om ektefellene de siste åra levde atskilt, må det ha vært noe kontakt mellom dem, for han må ha forsørget familien. I forbindelse med hans dødsfall er det registrert at hans 2 sønner er bosatt i Drammen. Senere har døtrene Randi og Sørine også bosatt seg i Drammen. Anne Helene bosatte seg på Norderhov.

Ved folketellinga i 1865, altså 5 år før Gulbrand døde, er Sigrid (eller Siri) Guttormsdatter Høgeli oppført bosatt på Hærebraaten med 3 hjemmeboende barn. De to eldste har flyttet ut. Erich bor fortsatt hjemme og arbeider ved jernbanen. De to yngste jentene er 10 og 6 år gamle, altså mindreårige. I en

legeprotokoll fra dr. Dedichen i 1874, 4 år etter Gulbrands død, finner jeg at enka etter Gulbrand har hatt besøk av dr. Dedichen. Han var kommunelege på Modum og nå verkslege på Blaafarveværket. Legeprotokollen omfatter diverse distrikter i Modum og Ringerike Nikkelverk, som ikke lå i Modum kommune, så det tyder på at han var verkslege på Nikkelverket også.

Jeg skal bare kort nevne de tette båndene det har vært mellom de to verkene. Th Scheerer var hyttmester på Blaafarveværket fra 1833 til 1839. Nærmest ved en tilfældighet oppdaget han nikkelmalm i Holleia i 1837. Han ble senere lektor i metallurgi ved universitetet. Adolf Roscher (sønn av Friedrich Roscher ved Blaafarveværket), sammen med verkslege Thaulow og tobakksfabrikant J.L. Tiedemann startet Nikkelverket i 1848. Tiedemann stilte med startkapital. Thaulow brukte pengene han tjente på Nikkelverket til å bygge opp Modum bad i 1857.

I Blaafarveværkets arkiv i boks med kontrakter over kjørsel og leveranser av trelast, ved, kull og nikkelmalm er det bla. omfattende oppgjørslister for kjøring av nikkelmalm.

Dedichen var Thaulows svigersønn. I forannevnte protokoll fra dr. Dedichen er også protokoll fra Modums fattigvesen, som var kommunens ansvar. Protokollen inneholder de forskjellige distrikter som er besøkt, og til hvem og hvor mye folk har fått utbetalt. Blaafarveværket hadde eget fattigvesen, og var utenfor kommunens ansvar. Jeg regner det som sannsynlig at lik ordning har blitt kopiert på Nikkelverket. Gulbrands enke er ikke oppført i denne protokollen, men hun var bosatt i kommunen. I og med at hun er oppført under Nikkelverket ved legebesøk tror jeg at hun fikk en form for understøttelse fra Nikkelverket så lenge barna var mindreårige. Gulbrand må jo ha vært ansatt der i ca. 20 år, og sannsynligvis blitt trukket i lønn til fattigkassa i alle år, slik ordningen var på Blaafarveværket. Ved Blaafarveværket kunne enker få understøttelse i flere år etter mannens død, og jeg tror det kan ha vært slik ved Nikkelverket også.

I folketellinga fra 1875 har alle barna flyttet ut. Siri bor nå på Ruud gård på Drolsum, antakelig gården med Gnr. 111, Bnr. 1 i *Norske gardsbruk i Buskerud*. Hun er oppført som tyende (tjenestejente) og enke. Hun har blitt 56 år. På Ruud bor det i alt 12 personer, og Siri er nest eldst, etter føderådsenka. Inkludert Siri er de 4 tjenestefolk på gården. Familien har 5 mindreårige barn, samme antall barn som hun selv hadde.

Gulbrand fikk helt klart et strevsomt liv. Tidlig enkemann under tragiske omstendigheter. Ny familie langt unna arbeidsplassen, som medførte mye pendling. Her var det mange i samme situasjon. Men livet ble nok ikke det enkleste for kona heller. Fem barn som hun fikk mye aleneansvar for, og alt det medførte. Mye flytting fra husmannsplass til husmannsplass, og svært trangt må det ha vært i stuene. Da den yngste

var 16 år, måtte hun også flytte ut og ta seg tjeneste, noe som var vanlig blant fattigfolk, og Siri endte som tyende.

Gulbrand, fattiggutten som startet yrkeslivet 10 år gammel, som gruvearbeider, og ble ved det til sin død. Flinkeste gutten i klassen på skolen, flittig og pliktoppfyllende. Det hjalp ikke stort i det livet han var født inn i. Han døde antakelig like fattig som han ble født. Jeg synes det kan passe å avslutte med noen ord fra Matteus evangelium, det vi i pedagogikken kaller Matteus-effekten:

For hver den som har, ham skal gis, og han skal ha overflod; men den som ikke har, fra ham skal tas endog det han har. Matteus, kap. 25:29

KILDER:

<https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no>

http://www.buskerudslekt.no/wp-content/uploads/2017/06/sorenskriver_1861_1880.pdf

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Navneskikker>

Orienteringskart over Flannumsmarka, utgitt av Modum OL 2004

Do. kart over Langsrudåsen, utgitt 1998

Thv. Lindemann. 1993. *Modums Blaafarveværk. Et bidrag til dets historie*. Faksimileutgave utgitt av Blaafarveværket.

Nasjonalbiblioteket

Norske Gardsbruk, Buskerud fylke, bind I. Forlaget Norske Gardsbruk, Oslo 1948

Riksarkivet

Privatarkiv nr 157. Modums Blaafarveværk

Boks 452 - Møter, styring, kontrakter 1859-1920

Boks 511 – Helsevesen 1857-1874

ORDFORKLARING, Wikipedia, den frie encyklopedi Innerst var regulert av Christian Vs norske lov fra 1687

Schilbred definerer innerst som en losjerende med egen husholdning. Betegnelsen i Norge ble brukt om en person som leide husrom hos leilending eller husmann, men som har egen husholdning. Betegnelsen ble brukt på landet. Schilbred siterer dansk ordbok fra 1833: «sidder til Huse, boer til Leie, enten hos en Gaardmand eller en Huusmand; en Indsidder». Innersten var en fri lønnsarbeider uten arbeidsplikt for husbonden. Innerster er omtalt i Christian Vs Norske Lov 3. bok, 21. kapittel «Om Tienistefolk paa Landet og i Kiøbstæderne, Inderster og Løsgængere».

Jeg vil få takke følgende personer som på forskjellig vis har bidratt med opplysninger:

Tor Arne Vik, slektsforsker. Uten ham hadde ikke denne artikkelen blitt til.

Gottfred Rygh fra slektsgården Flannum, Vestre (også kalt Øvre Flannum). Takket være hans lokalkunnskap over søndre del av Holleia og kartene jeg fikk, ble det mulig å lokalisere alle gårdene hvor Gulbrand og familien har bodd på husmannsplasser tilhørende disse.

Bjørn Tor Engen, ivrig pådriver for å ta vare på kulturminnene etter Ringerike Nikkelverk. Han guidet meg gjennom området og historien. Interesserte med på turen var også Baard Fossum og May Britt Odden.